

CZIRÁKI ZSUZSANNA

Bethlen Gábor fejedelmi látogatásai Brassóban a városi számadáskönyvek tükrében

A brassói állami és egyházi levéltárak gazdag iratanyagát tanulmányozva újra és újra megbizonyosodhatunk afelől, mekkora értékek is rejlenek a város – nemkülönbön a többi erdélyi szász város – csaknem nyolc évszázadot átívelő gyűjteményeiben. A helytörténetírás keretein túllépve Erdély és az egész régió történetére vonatkozóan számos tudományterületet érintve gyarapíthatjuk ismereteinket, legyen itt szó diplomáciatörténetről vagy akár életmódtörténetről. Az alábbi tanulmány a fejedelemség korára, annak is egyik jól körülhatárolható és több szempontból kiemelkedő szeletére irányítja a figyelmet, Bethlen Gábor uralkodására. A vizsgálódás középpontjában azonban rendhagyó módon nem eseménytörténeti, hadászati vagy diplomáciai kérdések állnak, csupán egy hétköznapi mondható esemény az erdélyi fejedelmek idejéből: az erdélyi uralkodó – esetünkben Bethlen Gábor – befogadása országa egyik jelentősebb városában, Brassóban. A fejedelem vendégeskedése, a szász városokra nehezedő fejedelmi szolgáltatások szerves részeként a szász közösségek és a fejedelem viszonyának egyik alapvető összetevője volt, ennek megfelelően az esemény alaposabb megismerése a fejedelmi hatalom és a szász közösségek aktuális viszonyára is fényt vet. Mi több, számos ponton kiegészíti a korszak eseménytörténetére, gazdasági helyzetére, a szász autonómia működésére vagy akár a város és a fejedelmi udvar felépítésére vonatkozó ismereteinket, így tehát feltétlenül érdemes a figyelemre.¹

A kutatás alapját egy jellegzetes forráscsoport, a brassói számadáskönyvek gyűjteménye alkotja.² Bethlen Gábor uralkodása idejéből az 1613–1617 és az 1620–1629 közötti időszaka-

¹ E tanulmány kiegészítő eleme doktori disszertációmnak, mely Brassó város fejedelmi szolgáltatásainak részletes vizsgálatát tartalmazza Bethlen Gábor uralkodása idején. Elkészülésében, valamint brassói kutatómunkám során nélkülözhetetlen segítséget kaptam Gernot Nussbächertől, amiért rendkívül hálás vagyok. Ezúton szeretném továbbá kifejezni köszönetemet tanáromnak, dr. Papp Sándornak hasznos észrevételeiért és szakmai tanácsaiért, illetve Derzsi Júliának, amiért felhívta figyelmemet a kolozsvári számadásokkal történő összehasonlításban rejlő lehetőségekre.

² Arhivele Naționale ale României Filială Brașov. Fondul Primăria Brașov. Seria socoteli alodiale – socoteli vilicale – Stadthannenrechnungen (a továbbiakban: ANR FB Stadthannenrechnungen) V/19-V/23. Brassóban a számadáskönyv a város pénzügyeit kezelő városgazda (*Stadthann* vagy *villicus*) éves kiadásainak és bevételeinek tételes jegyzékét tartalmazza német nyelven, melyet a hivatali év végén – karácsony másnapján – a jegyző által lejegyzett és bekötött formában a városvezetés számadó gyűlésén olvastak fel. A brassói szász számadások vezetésére jellemző a bejegyzések rendkívüli alaposága: az utolsó dénárig feljegyeztek minden kiadást, a tételeket pedig rendre magyarázatokkal látták el. Így nem meglepő, hogy egyetlen esztendő számadása 300 oldal körül mozog. A bethleni korszakból fennmaradt számadáskönyvek anyaga összesen 3906 oldalt tesz ki, és a következő felosztásban áll a kutató rendelkezésére: ANR FB Stadthannenrechnungen V/19: 1612, 1629, 1630; V/20:1613–1617; V/21: 1621–1625; V/22: 1620, 1627, 1628; V/23: 1626.

kot fedik le, és még így, az eseményort megtörve is kiválóan alkalmasak arra, hogy megismerjük belőlük Brassó és a Barcaság,³ illetve számos vonatkozásban Erdély viszonyait a vizsgált korszakban. A bennük rejlő lehetőséget a szász levéltárosok és történészek már a 19. században felfedezték, és hozzá is kezdtek a különféle városi számadások közléséhez a *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* sorozat keretei között.⁴ Sajnos azonban a munka csupán a 16. század végéig dolgozta fel a roppant anyagot, így a 17. század számadásai feltérképezetlenül maradtak – mindössze kiegészítő forrásként bukkantak fel egy-egy tanulmány elkészítése során, ám módszeres feltárásukra, a gyűjteményben rejlő lehetőségek teljes kiaknázására máig nem került sor. A számadáskönyvek, különösen információik terjedelme és részletgazdagsága alapján azonban önálló forrásként is megállják a helyüket, jóllehet ebben az esetben sem mondhatunk le arról az igényünkről, hogy a feltárt adatokat összevevessük a korszak egyéb írásos kútfőivel – elsősorban a fennmaradt krónikákkal és levelezésekkel. A továbbiakban tehát a brassói számadások elsődleges információi alapján keressük a választ arra, hogyan is zajlott egy fejedelmi látogatás Brassóban, és milyen mozgatórugók állottak az események hátterében. Azonban mielőtt még rátérnénk a részletekre, érdemes egy rövid kitekintés erejéig megvizsgálni, milyen történeti előzményei voltak e jellegzetes szolgáltatásnak, a fejedelem befogadásának Brassóban és Szászföldön.

A fejedelem befogadására vonatkozó szabályozások

Az uralkodó iránti kötelezettségek vizsgálata során minden esetben az erdélyi szászok első ismert⁵ jogbiztosító rendelkezése, az 1224-ben kibocsátott *Andreanum* szolgál kézenfekvő kiindulási pontként. Az oklevél ugyanis foglalkozik a *descensus* kérdésével, vagyis az uralkodó befogadásának terhével, mely a középkori közösségek kötelezettségei között jelentős tételnek minősül.⁶ Erre vonatkozóan II. András király hűségese „teuton” alattvalóit abban a

³ Brassó jelentős gazdasági erőforrásai birtokában és befolyásos kereskedői, patríciusai révén a Szász *Universitas* meghatározó közösségének számított. Tekintélyét növelte, hogy a barcasági települések között gyakorolt vezető szerepét a 16. századra végére csaknem korlátlan befolyássá terelvényítette. Ezen szempontok alapján a szász történészek előszeretettel hasonlítják a Barcaság koronáját, Brassót egy korabeli svájci kantonhoz. Vö.: Philippi, Maja: *Kronstadt. Braşov-Kronstadt*, 2006. (a továbbiakban: Philippi: *Kronstadt*)

⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. I–III*. Kronstadt (Brassó), 1886–1896.

⁵ A szász történészek körében továbbra is tartja magát az a nézet, mely szerint az *Andreanum*ot megelőzően létezett egy másik, a szászok betelepítése – tehát II. Géza uralkodása – idején kiállított kiváltságlevél. A „*Geysanum*” névre keresztelt rejtélyes dokumentum létezését ugyan mindmáig nem sikerült igazolni, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a vélekedést, hogy a Nyugat-Európa legfejlettebb területeiről befogadott vendégek Magyarországon élvezett különleges státusát a telepítést kezdeményező magyar király szükségszerűen szóbeli megállapodás vagy kiváltságlevél formájában rögzítette. Így a privilégiumok ma ismert legkorábbi foglalata, az *Andreanum* is e korábbi kiváltságokra volna visszavezethető. Vö.: Klein, Karl Kurt: *Geysanum und Andreanum. Fragmentarische Betrachtungen zur Frühgeschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. In: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*. Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Dritte Folge, 1971. 8. 54–62.; Gündisch, Konrad: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, Band 8. Langen Müller, 1998. (a továbbiakban: Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*) 38–40.

⁶ Blazovich László: *Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon*. Erdélyi Múzeum, 67. köt. (2005) 3. sz. <http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro>. 9. Letöltés időpontja: 2009. október 24.

kegyben részesítette, hogy az uralkodói látogatások számát legfeljebb háromban határozta meg. Mindezt kiegészítette azzal a tétellel, hogy a telepések a királyt képviselő és országos ügyben eljáró erdélyi vajdát is kötelesek befogadni, ám két alkalomnál nem többször, a kiváltságos szász területen történő átkelése során oda és vissza.⁷ Ez a szabályozás megszületésének idején még csak a kiváltságlevélben lazán körülhatárolt Királyföldét érintette, tehát a Szászvárostól Barótig⁸ terjedő dél-erdélyi határvidéket. Brassóra és a Barcaságra nem vonatkozhatott, hiszen a település egészen a 15. századig kívül esett a szászok királyi privilégiumokkal biztosított területén. Mi több, a vidék csupán az *Andreanum* kiállítását követően szabadult fel a Német Lovagrend hűbérurasága alól, ezt követően igazgatását a székely ispán hatáskörébe rendelve, önálló kerületként visszakapcsolták a vajda által összefogott erdélyi központi közigazgatásba. Brassóban és vidékén az *Andreanumban* foglalt „arany szabadságok” csupán Hunyadi Mátyás 1486-os erdélyi közigazgatási reformja után léptek érvénybe.

Jelenlegi ismereteink alapján úgy tűnik, középkori királyaink személyes látogatása Szászföldön nem volt gyakori jelenség, még ritkábban jutottak el a birodalmuk keleti peremén őrt álló brassói *districtus*ba. Ha mégis sor került a látogatásra, az esemény háttérében rendkívüli esemény, leginkább az egész dél-kelet-európai régióra irányuló határozott külpolitikai és hadászati indítékok álltak. Erre vonatkozóan a legkézenfekvőbb példát éppen Brassó városa szolgáltatja: amikor Luxemburgi Zsigmond és udvara 1426 decembere és 1427 júliusa között felkereste a várost, a török háború már több volt a Kárpátok biztonságos hegyein túl játszódó távoli eseménynél. Az ország, egyben a nyugati kereszténység határát képező dél-erdélyi szász városok átélték a török betörések első hullámain, melyek a tatárjárás óta nem tapasztalt pusztítással söpörtek végig az érintett területeken. A csupán félkész védművekkel rendelkező Brassó maga is súlyos veszteségeket szenvedett a legutóbbi, 1421-es betöréskor. Zsigmond király tehát brassói tartózkodása során kiemelt figyelmet szentelt a török háború aktuális kérdéseinek – az al-dunai védelmi vonal megerősítésének, illetve a Havasalföld biztosítása érdekében vezetett hadjáratnak – ezen felül személyes jelenlétével is ösztönözte a török betöréseket felfogó Dél-Erdély lakosait. Nem feledkezett meg vendéglátóiról, a brassóiakról sem, hiszen látogatása során számos kedvezményrel, illetve birtokadománnyal gyarapította a város erejét, nem csoda tehát, ha Brassóban a legutóbbi időkhöz különleges tisztelettel emlékeztek kiemelkedő pártfogójukra, Luxemburgi Zsigmondra.⁹

A mohácsi csatavesztést követően, az erdélyi fejedelemség kialakulásával párhuzamosan azonban alapvető változás következett be a fent röviden vázolt helyzetben. Erdély kényszerű leválasztása az Oszmán Birodalom által annektált és a Habsburg igazgatás alá került magyarországi területekről a 16. század közepén új uralkodói központ kiépítését tette szükségessé az önálló életre keltett tartományban, ami sok tekintetben ugyanúgy igényt

⁷ „Statuimus insuper dictis fidelibus, ut cum ad expeditionem ad ipsos nos venire contigerit, tres descensus tantum solvere ad nostros usus teneantur. Si vero vaivoda ad regalem utilitatem ad ipsos vel per terram ipsorum transmittitur, duos descensus, unum in introitu et unum in exitu solvere non recuset.” In: Zimmermann, Franz – Werner, Carl (Hrsg.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I. Hermannstadt, 1892. 34–35.

⁸ „... universus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus...” Uo.

⁹ Teutsch, Georg Daniel: *Die Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. I. Hermannstadt, 1899. (a továbbiakban: Teutsch: *Die Geschichte der Siebenbürger Sachsen* I.) 104–105.; Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, 59–63.; Philippi, Maja: *Kaiser Sigismund in der Schulerau*. In: Philippi: *Kronstadt*, 81–83.

formált a néhai budai királyi székhely örökségére, mint a Habsburg királyok udvara.¹⁰ Erdélyben az uralkodói központ kérdésében kezdetben több lehetőség is szóba jött.¹¹ A választás végül a Báthory-korszakban jelentősebb fejlődésnek induló Gyulafehérvárra esett, de a város fejletlenségénél, még inkább Erdély és a fejedelmek sajátos hatalmi helyzeténél fogva nem tölthette be ugyanazt a szerepet, amit a budai udvar képviselt a középkori magyar királyságban.¹²

Megjegyzendő továbbá, hogy az erdélyi uralkodók udvarának jellegzetes vonása volt az uralkodó és környezete gyakori helyváltoztatása, jöllehet ez nemcsak az erdélyi viszonyokat jellemezte, hanem a 17. század számos európai udvarát is. Természetesen háborús időben az erdélyi haderővel személyesen hadba szálló fejedelmet és a legszükségesebb személyzetre korlátozott udvarát rendszerint a felvonuló sereg táborában találjuk. Más lapra tartozik azonban a fejedelem és udvarának tartózkodási helye, esetleges „kiszállása” békesség idején. A jelen dolgozatnak nem lehet célja a fejedelmi udvar mozgásának, még kevésbé térszimbolikájának vizsgálata. Annyit mindenesetre mégis le kell szögezni, hogy a „vándorló udvar” középkori eredetre visszavezetett szokása Erdélyben a 16–17. század folyamán is tartotta magát, aminek következtében a fejedelem gyakran kért bebocsátást országa nagyobb városaiba.

A „kiszállás” hátterében leggyakrabban országos jelentőségű kiváltó ok – rész- vagy teljes országgyűlés, diplomáciai tárgyalás, igazságszolgáltatás, erődemonstráció az aktuális hatalmi helyzettől függően – állt, melynek anyagi terheit legnagyobb részét a kiszemelt városi közösség viselte.¹³ A költségek pedig szerény becslések szerint is több száz, nem ritkán több ezer forintra rúgtak, ami korántsem meglepő, ha figyelembe vesszük, mennyi szolgálattevő tartozott a fejedelem és felesége udvarához. A Bethlen Gábor hoptemesteréhez, Csúti Gáspárhoz intézett utasításában foglaltak alapján a fejedelem udvarához tartozó személyek a következő csoportokra terjedtek ki: az étel-ital elkészítése és felszolgálása körül tevékenykedő konyhamesterekre, asztalnokokra, étekgfőzőkre, pohárnokokra, bortöltőkre, felszolgáló inasokra és egyéb, pontosabban meg nem nevezett belső konyhai szolgákra, a fejedelem által használt helyiségek őreire, a fejedelem és fejedelemszöveg inasaira – „bejáróira” – és egyéb udvarló népeire, akiket a főúri udvarok szokása szerint az előkelő családok fiatal tagjai közül válogattak, valamint a rendfenntartás feladatát ellátó fejedelmi darabon-

¹⁰ Utóbb Pálffy Géza hívta fel arra az Európában csaknem egyedülálló jelenségre a figyelmet, hogy 1526 után a középkori Magyar Királyság legitím örökösei udvartartásuk és udvari méltóságaiuk révén voltaképpen nem is két, hanem három uralkodói centrumhoz kapcsolódtak: a Habsburgok kettős, magyarországi és bécsi kötődésű, illetve a Szapolyaiak kelet-magyarországi (erdélyi) udvarához. Az átmeneti helyzetet követően, a század végére azonban már egyértelművé vált Bécs dominanciája a magyar királyi országrészekben, valamint a korábbi, kényszerűen vándorló Szapolyai-udvar is Gyulafehérvárra örökölte a fejedelmi székhely kialakítását. Vö.: Pálffy Géza: *Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után?* In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Budapest, 2005. (G. Etényi–Horn: *Idővel paloták*) 45–59.

¹¹ Szapolyai János királysága idején az uralkodói központ szerepére a legújabb kutatások szerint a szászok egyik csekélyebb városa, Szászsebes is esélyes volt. Vö.: Kovács András: *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században*. In: G. Etényi–Horn: *Idővel paloták*, 237.

¹² Kovács: *Gyulafehérvár*, 237.

¹³ *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Milleniumi Magyar Történelem. Források. Szerk. Bertényi Iván – Benda Gyula – Pótvó János. Budapest, 2001. (a továbbiakban: *Magyar udvari rendtartás*) 9.; Szabó Péter: *A kihelyezett udvarok az Erdélyi Fejedelemség hatalmi harcaiban*. In: G. Etényi–Horn: *Idővel paloták*, 314–315.

tokra.¹⁴ Hozzájuk kell számítanunk továbbá a fejedelem hétköznapi tevékenységében részes tanácsurakat és „udvari fő-fő embereket”¹⁵, akik leggyakrabban maguk is családjukkal, személyes kis udvartartásukkal voltak jelen, és akik az országos ügyektől függően útjában is a fejedelem mellett tartózkodtak. A fejedelmi kíséret holdudvarába tartoztak még az udvari hitélet, tudományosság és szórakoztatás képviselői, prédikátorok, orvosok, tudósok, diákok, muzsikuskok is, valamint a fejedelmi testőrség fegyveresei. Az „udvarlók” létszámáról nem áll rendelkezésünkre biztos adat, mint ahogy arra vonatkozóan sem, a fejedelem közülük mennyit vitt magával utazásai alkalmával. Mindent figyelembe véve azonban annyi bizonyosra vehető, hogy egy-egy vendégség létszáma a több száz fős nagyságrendet is elérhette. Ezt támasztja alá 1613-ban a szászok azon kérése is, melyben 400 főben kísérelték meg maximalizálni a fejedelmi vendégsereg létszámát.¹⁶ Ez a szám már a fogadó fél által is elfogadott kompromisszumos helyzetre utal, addigi szokás szerint tehát a befogadó fejedelmi udvar és a kísérelő had ennél jóval nagyobb létszámot is képviselhetett.

Nem csoda tehát, ha a fejedelmi udvar befogadásának súlyos terhe az elvárt szolgáltatások mennyiségénél és minőségénél fogva leggyakrabban a „tőkeerősebb”, privilégiumokkal bőségesen körülbástyázott taksás, illetve szászöldi városokra nehezedett. A városok kiváltságai által biztosított előnyös helyzet ugyan megteremtette a szükséges infrastrukturális és gazdasági háttérrel ahhoz, hogy rövid ideig „az ország első városává” lépjenek elő, ám el is zárták az uralkodót az ebből fakadó előnyök korlátlan élvezésétől. A megfelelő törvényi háttér biztosítása nélkül tehát remény sem volt arra Erdélyben, hogy a partikuláris érdekeiket erélyesen védő rendek tudomásul vegyék a fejedelmi udvar költséges eltartásának rendszeres terhet.

A szokásjogon és a korábbi szabályozásokon – így a legkorábbi *Andreanum*on – túlmenően az erdélyi törvényalkotás tehát arra kényszerült, hogy külön is foglalkozzon az uralkodó elszállásolásának kérdésével. Az erre vonatkozó végzésekről a II. Rákóczi György által 1653-ban elfogadott összefoglaló erdélyi törvénytár ad felvilágosítást rendi jogokat tárgyaló harmadik részében. Eszerint az alattvalói hűség és kötelesség azt diktálja, hogy a városok bebocsássák fejedelmüket vagy az ő képviselőjében eljáró személyeket falaik közé, méghozzá – a Szászöldön érvényben lévő *Andreanum*tól eltérően – mindenféle korlátozás nélkül.¹⁷ Érdemes hangsúlyozni továbbá azt a már az *Andreanum* szövegében is megfigyelhető tény, hogy a törvény világosan megkülönbözteti az országos ügyekben eljáró hivatalos személyeket – fejedelem, illetve nevében eljáró tisztségviselők – a magánszemélyektől. Az utóbbiak helyzete a kiváltságolt területeken ugyanis gyakori vita tárgyát képezte egész Erdélyben. Különösen Szászöldön éleződött ki a helyzet, hiszen a területi autonómia ko-

¹⁴ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem utasítása hoptesterének, Csúti Gáspárnak. Kolozsvár, 1622/23. In: Magyar udvari rendtartás, 69–77.

¹⁵ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem utasítása, 69–77.

¹⁶ A szász universitas feltételei Bethlen Gábor szebeni telelése tárgyában. 1613. december 17. Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek* (a továbbiakban: EOE) VI. Budapest, 1880. 383.

¹⁷ „Hogy az országnak legitimus fejedelmi akármely kerített, privilegiumos vagy költsos városokban birodalmokbéliek közül, [...] valamikor akarják, mind békességes és háborúságos időkben, mind magok személyek szerént, udvarok népe, ország népe, fizetett és egyéb rendbéli hadas praesidium locumtenensi, avagy arra rendeltetett tisztviselői, az állapotoknak és szükségeknek mivoltához képest, szabadon bebocsáttassanak, lakhassanak és a közönséges haza s fejedelmek javára szép egyező értelemmel vigyázhassanak, [...], azoknak egyébiránt való szabadságoknak s privilegiumoknak való megsértődése nélkül, sub poena nota infidelitatis, amissioneque libertatis et omnium immunitatum”. *Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények. Approbata Constitutiones.* Budapest, 1900. (a továbbiakban: *Approbata Constitutiones.*) III. R. LXXXI/ I. art. 153.

rabeli elve alapján gazdasági, politikai és kulturális előnyöket élvező vidék már a középkorban is kedvelt célpontja volt a vármegyei nemesség lakhelyváltogatásának. A szász vezetők természetesen minden rendelkezésre álló eszközzel küzdöttek a folyamat ellen. Kezdeti sikereik dacára már a 16. században engedményre kényszerültek, hiszen a jogalkotásban is teret hódított a „*tempore necessitatis*” elve, melynek értelmében veszedelem esetén kénytelenek voltak beengedni a falaik között menedéket kereső vármegyei nemeseket és székelyeket. Az *Approbata Constitutiones*ban foglaltak már a harc számukra kedvezőtlen kimeneteléről árulkodnak, miután az idegenek szabad birtoklási, letelepedési, „szabados ki s bé bocsáttatási”¹⁸ jogáról rendelkeznek.

De milyen szabályozások lehettek érvényben a vizsgált korszakban, Bethlen Gábor uralkodása idején? A Báthory fejedelem leköszönését és Bethlen Gábor trónra lépését szentesítő országgyűlés idején az országban a rendezetlen kül- és belpolitikai helyzet következtében fokozott belső nyugtalanság uralkodott. Közvetlen aggodalomra adott okot továbbá az a tény is, hogy az országgyűlés a jelenlévő nagyszámú török és tatár katonaság árnyékában kezdte meg a rendteremtést. Bethlen Gábor és az összegyűlt rendek erőfeszítései ilyen körülmények között arra irányultak, hogy orvosolják a közelmúlt főbb sérelmeit, illetve visszatérjenek a Báthory Gábor uralkodását megelőző gyakorlatokhoz. Ami a sérelmeket illette, az előző fejedelem regnálása, azon belül városi látogatásai bőven adtak okot a diskurzusra. Az előzményeknek megfelelően a fejedelem megválasztását követő napokban hozott törvények a „romlott országban” járó fejedelemnek – nyilvánvalóan a Báthory fejedelem idején eluralkodó, valóban tirannusi önkényt idéző fejedelmi látogatásokra és „gazdálkodásokra” emlékezve – azt írták elő, hogy udvarát maga mellett tartsa, ne a szászokon vagy az ország más lakosain.¹⁹

A fejedelem befogadásának kötelezettségétől a rendek természetesen mégsem zárkózhattak el, erre vonatkozóan a régi szokásokat tartották mértékadónak – minden bizonnyal ismét a Báthory Gábor rossz emlékű uralma előtti időszakra utalva.²⁰ A vizsgált téma szempontjából külön figyelmet érdemelnek azok az artikulások, amelyekben a szász vezetők az új fejedelem elé terjesztették kéréseiket.²¹ A dokumentum 7. pontja a szász városoknak arra a kötelezettségére irányítja a figyelmet, mely kiegészítette a fejedelem befogadásának feladatát: más erdélyi városokhoz hasonlóan a fejedelem igényének megfelelően helyet kellett biztosítani az összeülő országgyűlésnek. A szászok megkísérelték kicsikarni Bethlen Gábortól, hogy mentesítse őket e teher alól, ám a fejedelem elzárkózott a kérés elől, hiszen „az régi fejedelmek idejében is volt gyűlés közöttük”.²²

Ezt a követelésüket a szászok egyébként mérsékelt formában ugyan, de fenntartották a Szeben visszaadását kísérő tárgyalások során is: a nagyobb szász városok – Szeben, Brassó, Beszterce, Segesvár – elzárkóztak az országgyűlés befogadásától.²³ Bár Bethlen Gábor sok engedményre volt hajlandó a szászok megbékítése érdekében, ennek a kérésüknek nem tett, az erdélyi viszonyokból és hagyományokból fakadóan nem is tehetett eleget. Noha az erdélyi földön tartott országgyűlések színhelye rendre Gyulafehérvár, esetleg Kolozsvár

¹⁸ Az 1613. októberi országgyűlés törvényei. EOE VI. 361.

¹⁹ Az 1613. októberi országgyűlés törvényei. EOE VI. 361.

²⁰ Az 1613. októberi országgyűlés törvényei. EOE VI. 361.

²¹ *Articuli totius gentis Saxonialis veriusque ordinis ad illustrissimum dominum nostrum gratiosissimum. Anno dom. 1613. 23. Octobris.* EOE VI. 365–367.

²² EOE VI. 365–367.

²³ A szász universitas gyűlésének feltételei Bethlen Gábor szebeni telelése tárgyában. EOE VI. 383–389.

volt, a fejedelem három alkalommal – 1616-ban Segesvárott, 1618-ban Szebenben, 1622-ben pedig Besztercén – tartott országgyűlést. Valójában azonban még ez a szám is csekélynek minősül Fehérvár jelentőségéhez képest, ahol szinte minden évben összeültek az ország képviselői. Bethlen Gábor a szász városok szolgálataira nyilvánvalóan az erdélyi ügyek egyéb vonatkozásaiban számított: az utazó fejedelem és kísérete befogadása, a portai követségek felszerelése, a követek fogadása és indítása, különböző bevásárlási megbízások és pénzügyi tranzakciók terén.

A további események ismeretében úgy tűnik azonban, hogy a „régí szokásokra” hivatkozó, a fejedelem befogadását csak felületesen tárgyaló artikulusok a hétköznapi gyakorlat során mégis elégtelennek bizonyultak. Az 1625 májusában Gyulafehérvárott tartott országgyűlési fejedelmi prozódia ugyanis már arra az Erdélyben uralkodó áldatlan állapotra hivatkozik, hogy az ország menedékeinek számító városok vonakodnak befogadni a fejedelmet és udvari embereit. Bár Bethlen Gábor csak általánosságban említi a renitens városokat, egy-egy kiszólása mégis arról árulkodik, hogy mondandóját kifejezetten a szászoknak, sőt ezen belül is a tehetősebb városoknak, Brassónak, Szebennek, Segesvárnak, Besztercének szánhatta. Kemény hangon emlékeztette az érintetteket, hogy privilégiumaikat uralkodói kegyből élvezik, ezért cserébe pedig feltétlen engedelmességet vár. Ez a körülmény önmagában még más kulcsos városok esetében is helytálló volna, ám a fejedelem azon megjegyzése, hogy nincs ok a Báthory Gábor idején tapasztaltaktól tartani, nem teszi állandó fejedelmi lakhelyévé egyik privilégiumos várost sem, már kifejezetten a szászoknak szóló célzasként értendő. A dokumentum végén már nem is hagy kétséget afelől, kinek is címezi mondanivalóját, amennyiben arról biztosítja alattvalóit, hogy „atyai gondviselését” birodalma minden rendjére kiterjeszti, nem különben a szászokra is. A fejedelem külön hangsúlyozta, hogy jogos igényének nem a csekély véderővel és gazdasági kapacitással rendelkező helységek – mint például a fejedelmi nyomásnak önerőből ellenállni képtelen Medgyes vagy Szászsebes, Szászváros – esetében kíván érvényt szerezni, a címzettek tehát egyértelműen a vezető szász városok.²⁴

A felvetés kimenetele nem lehetett kétséges, Bethlen Gábor a magyar és székely nációk támogatását élvezve sikerre vitte a szász városokba szállás ügyét az erdélyi országgyűlésben. Kevésbé meglepő, hogy a fejedelmi indítványra válaszoló első országgyűlési artikulusban a fejedelmi akarat mellett már a vármegyei nemesség hangja is megszólalt, amennyiben elhatározatott, hogy a mindenkor „legitimus fejedelem és successori” mellett, valamint a „*tempore necessitatis*” elvén túlmenően a „nemzetségek egymáshoz való szeretete” alapján a főrendek is szabadon letelepedhessenek, birtokot szerezhessenek a városokban.²⁵ Ezzel a döntéssel bezárult a kör a szászok körül, többé nem akadályozhatták a Szászföldön kívülről érkező, elsősorban előkelő betelepülők érvényesülését territóriumukon. A folyamat végpontjaként az így kialakult helyzetet rögzítette a fentebb említett 1653-as törvénygyűjtemény.

Bethlen Gábor uralkodása idején megszilárdultak tehát azok a középkori eredetű, mégis a kora újkor folyamán kiteljesedő szokások, amelyek korábban az uralkodó befogadását szabályozták Szászföldön és egész Erdélyben. Megállapítható, hogy a kezdeti bizonytalanságok dacára a fejedelemnek a nemesség támogatását is elnyerve sikerült keresztülvinnie akaratát az országgyűlésen, és a szász városokat engedelmességre szorították a fejedelmi udvar kiszolgálását tekintve. Az országgyűlésen a fejedelem befogadása terén elért eredmények csekély jelentőségűnek tűnhetnek ugyan, mindenesetre kiválóan rávilágítanak a feje-

²⁴ A gyulafehérvári országgyűlés határozatai. 1625. május 1–29. Propositiones. EOE VIII. 254–257.

²⁵ A gyulafehérvári országgyűlés határozatai. 1625. május 1–29. EOE VIII. 264–266.

delem azon törekvésére, hogy a központi hatalom erősítése érdekében megtörje a centrifugális erőként ható szász rendi ellenállást. A fentiek alapján már ismerjük a jogi kereteket, a továbbiakban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk, miként is zajlott a gyakorlatban a fejedelmi udvar vendéglátása Brassóban.

A fejedelem és kísérete Brassóban

A fejedelem befogadása Erdély szász városaiban egészen új színben tűnt fel 1613 végén, Báthory Gábor leköszönését követően. A már említett törvények és szokások alapján döntően a két fél – nem ritkán kényszerű – megegyezésén alapuló, ám mégiscsak működőképes rendszert egy csapásra felrúgta ugyanis Szeben elfoglalása 1610 decemberében. A Szász Universitas „fővárosának” kézre kerítése már önmagában is megbocsáthatatlan tett volt a szászok szemében.²⁶ Szeben, a 12. században alapított *Villa Hermanni*, majd *Hermannstadt* a kezdetektől fogva a szász telepések közigazgatási központjának számított, a privilégiumok és a Királyföldéhez tartozó területek bővülésével pedig fokozatosan a szász autonóm közösséget összefogó és azt kifelé képviselő várossá vált, melynek erejét gazdasági erőforrásai és áttörhetetlennek tartott falai mellett bőséges uralkodói kiváltságok biztosították.²⁷ Amikor Báthory Gábor 1610. december 17-én csellel hatalmába kerítette a várost, a krónikák tanúsága szerint maga is elcsodálkozva kiáltott fel: „Ezt soha nem hittük volna!”²⁸

Valóban hihetetlennek tűnt, ami történt, hiszen a későbbiek során bebizonyosodott, a város fejedelmi székhelyé tétele egyet jelentett az évszázados szász privilégiumok sárba tiprásával, erre pedig ilyen közvetlen formában még soha nem volt példa Erdélyben²⁹. Az ország egyetlen lakosának sem lehettek kétségei afelől, hogy Szeben, a „*metropolis Saxonum*” bukását követően a szászok többi kincses városa is erre a sorsra jut majd, a papírforma szerint ugyan még létező szász kiváltságok pedig nem nyújtanak többé védelmet a fejedelem önkényes beavatkozásai ellen. Ez pedig nem csupán a szászokra nézve járhatott súlyos következményekkel, hanem – mint azt később a szászok maguk is kifejtették³⁰ – az ország valamennyi, a rendi privilégiumok bástyái mögül kardoskodó közösségére. A fejede-

²⁶ Sem a kortárs krónikáirók, sem pedig a modern szász történészek között nem akad olyan, aki ne hangsúlyozná a Szeben elfoglalása kapcsán elszenvedett jogsérelmet. Mégis szükségesnek tartom megemlíteni, hogy az általuk rendre Báthory Gábor pusztító tirannusi hajlamaival magyarázott esemény háttérében olyan indokok is állhattak, melyekről a kortársak és az utókor is csak ritkán tesz említést. A december 17'0. között tartott szebeni országgyűlés második artikulusában a szebenieket azzal vádolták, hogy felújították korábbi, a fejedelem és az ország ellen irányuló tevékenységüket, s ők ezt az országgyűlés színe előtt meg is vallották. Mindez első pillantásra pusztán ürügynek tűnhet csupán a város megszerzésének legalizálására, ám figyelembe véve az előzményeket, nem zárható ki teljesen annak lehetősége, hogy Szebenben valóban Báthory-ellenes erők tevékenykedtek. Vö.: Horn Ildikó: *Őnagysága merénylői*. In: *Historia manet. Demény Lajos-emlékkönyv*. Volum omagial – Demény Lajos Emlékkönyv. Bukarest, 2001. 237–255.

²⁷ Vö. Roth, Harald: *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*. Köln–Weimar–Wien, 2006.

²⁸ Kraus, Georg: *Erdélyi krónika 1608–1665*. Ford.: Vogel Sándor. Budapest, 1994. (a továbbiakban: Kraus: Erdélyi krónika) 70.

²⁹ Ha Szeben nem is került megszállás alá, a jelentősebb szász városok közül is sokan estek a közelmúlt háborús viszonyainak áldozatául. A tizenöt éves háború folyamán, az erdélyi Habsburguralom 1602-es visszatérése során Beszterce és Brassó is elveszítette önkormányzatát, és császári katonai parancsnok közvetlen irányítása alá került. In: Philippi: *Kronstadt*, 147.

³⁰ A szászok ultimátuma Szeben átadása ügyében folytatott alkudozásokban. EOE VI. 389–891.

lem gyors és kemény fellépése további, közvetlenül fenyegető veszélyeket rejtett azokra a magyar vagy székely főemberekre nézvést is, akik ellenezve Báthory Gábor politikáját, szász város – elsősorban Brassó – erős falai mögé menekültek.

A szebeni események egyik legfontosabb erdélyi következménye az a változás volt, ami Brassó magatartásában következett be: a város korábbi csöndes ellenállása a Báthory Gábor politikájával szembenállók – függetlenül attól, hogy szászok, magyarok, székelyek voltak-e – nyílt lázadásává alakult át. A fejedelemnek ugyan 1612 októberében sikerült megtörni a felkelés lendületét, Brassót azonban a felvonuló török támogatás dacára sem tudta térdre kényszeríteni. Sem fegyver, sem tárgyalás nem változtatott azon a tényen, hogy a város és a falai mögé zárkózó elégedetlenek kívülesnek Báthory Gábor gyengülő fejedelmi hatalmának hatósugarán. A brassói források tanúsága alapján a fejedelemnek ellenállók jövőjüket már máshoz, nem is Giczzy Andrásához, hanem Bethlen Gáborhoz kötötték.³¹

A brassóiak és az emigrációban tevékenykedő Bethlen Gábor közötti jó viszony azonban önmagában még nem volt elegendő ahhoz, hogy elaltassa a Báthory Gábor uralkodása idején keserű tapasztalatokat szerzett szászok gyanakvását. Bethlen Gábor fejedelemmé választását követően a szász közösség éppúgy elzárkózott a fejedelemmel történő együttműködéstől, mint a bizalmukat eljátszó Báthory Gábor uralkodása utolsó éveiben. A fejedelemhez fűződő viszony normalizálásának elsődleges feltétele a szászok szemében Szeben visszaadása és ezzel párhuzamosan a szász szabadságok helyreállítása volt. Erre vonatkozóan már október 23-án megszületett az új fejedelem ígérete, miután Bethlen Gábor választási feltételeihez olyan artikulusokat is kapcsoltak, melyek Szeben kiürítésére és a szász privilégiumok helyreállítására tettek ígéretet. Ugyanezen dokumentumból kitétni, a szász várakozásokkal ellentétben a fejedelem nem mondott le arról a gyakorlatról, hogy szász városok is fogadjanak be országgyűléseket.³² Az adott szót azonban tett nem követte. Nincs okunk kételkedni abban, hogy a fejedelem elszánta magát ígéretei betartására, igaz, talán nem egy csapásra, ahogyan a szászok remélték, hanem egy lassabb folyamat részeként, hatalmának stabilizálását követően, az ország három rendi nemzetének együttműködésére vonatkozó reformterveinek megfelelően. Az azonnali cselekvés hiánya azonban szerencsétlen módon tovább izzította a szász ellenállás kohóját.

Ebben a helyzetben a szász koalíció, melynek élén Szeben kiiktatását követően Brassó és Segesvár állt, helyesen érzékelte, a frissen megválasztott fejedelem trónja még nem elég szilárd ahhoz, hogy ellenállhasson a Szász *Universitas* következetes és követeléseiből jött nyílt sem engedő fellépésének. A szászok Segesváron újra összeülő gyűlése – Szeben elfoglalása óta nem volt példa erre – 1613. december 10-én megújította „a szász atyák ősi szövetségét”,³³ és Szeben visszaadásáig kereken megtagadta a hűségesküet Bethlen Gábortól. A fejedelem, aki Gyulafehérvár „felettebb való pusztasága”³⁴ folytán Szebenben csak a tél idejére kívánt időzni, hiába alkudozott a szász vezetőkkel. Erdély belső nyugalma, mely nem kis mértékben a három nemzet egyetértésén és készséges magatartásán állt vagy bukott, elsőd-

³¹ A brassói számadáskönyvek bejegyzései arról árulkodnak, hogy Bethlen Gábor távozását követően a város levelezés és megbízott követek útján élénk kapcsolatban állt a temesvári emigrációval. ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 240. Vö.: Továbbá: Philippi, Maja: „... ein rechter Pater Patriae.” In: Philippi: Kronstadt, 166–185.

³² *Articuli totius gentis Saxonialis (...)* Anno dom. 1613. 23. Octobris. EOE VI. 365–367.

³³ Teutsch: *Die Gesichte der Siebenbürger Sachsen*, I. 352.

³⁴ *Bethlen Gábor a szász náció követeihez*. Szeben, 1613. december 4. In: Bethlen Gábor – Levelek. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Mihály. Bukarest, 1980. (a továbbiakban: *Levelek*) 52.; *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. III. 1858. 227–229.

leges fontosságú volt a kialakult külpolitikai helyzetben: a Porta újból Lippa és Jenő átadását emlegette, a Habsburg udvar pedig láthatóan csak az alkalmat kereste az „erdélyi vajdaság” visszaszerzésére. A kialakult helyzetben Szászföldet illetően a legkevésbé ártalmas megoldásnak Szeben átadása és a szászokkal való megbékélés számított. A várost Bethlen Gábor 1614. február 18-án ünnepélyes külsőségek közepette adta át a még jelen lévő, szám szerint 53 szebeni polgárnak,³⁵ Szeben leromlott állapotára való tekintettel pedig kétesztendei adóját is elengedte.³⁶ Brassó hivatalosan február 20-án értesült az örvendetes hírről egy kőhalmi szolga révén.³⁷

Csalódást okozott azonban az a tény, hogy a bizalom a szászság és fejedelme között nem állt helyre ezután sem. Bár a szászok hajlandók voltak felesküdni Bethlen Gábor hírségére, a februári országgyűlés helyszínéül kiszemelt Segesvár elzárkózott a fejedelem és az országgyűlés befogadásától. Segesvár tiltakozása természetesen egyet jelentett az újult erőre kapó szász obstrukció gépezetének beindulásával, melynek Brassó is tevékeny részese volt. Bethlen Gábornak az országgyűlés dolgában írt, február 15-én még Szebenben kelt leveléből megtudjuk, hogy Segesvárra Brassó gyalogokat küldött a város véderejének erősítésére, az *Universitas* pedig az adófizetés további halogatásával fenyegetőzött.³⁸ A brassói számadáskönyvekben a Segesvárra küldött darabontok és tizedeseik zsoldját február 20-án, visszamenőleg regisztrálták. A bejegyzésből kiderül, hogy 20 főről van szó, akiket azért küldtek Segesvárra, mert „ott tartották volna az országgyűlést”.³⁹ Egyébként az országgyűlés kijelölt helyszíne ekkor, február 20-án már kétségtelenül Medgyes volt, Brassó városa ugyanezen a napon delegálta küldötteit – Michael Froniust és Michael Draudt tanácsstagokat, valamint Andreas Gorgias jegyzőt és Johannes Christiani (Chrestels) városgazdát – az eseményre.⁴⁰ Ha tehát a fejedelem bízott is abban, hogy Szeben elhagyása megváltoztatja a szászok Segesvárra vonatkozó döntését, február derekán már világossá vált előtte, hogy ez nem fog bekövetkezni. A fejedelemnek nem kis bosszúságot okozó vitában végül mindkét fél engedményekre kényszerült, így történetesen, hogy a kompromisszum eredményeként a gyűlés színhelyét végül Medgyesre jelölték ki.⁴¹

³⁵ Kraus: *Erdélyi krónika*, 94.

³⁶ Az 1614-es medgyesi országgyűlés 42. cikkulusa. EOE VI. 424.

³⁷ „20. Febru. Bracht ein Reppesser diener die gutt Zeitung daß F[ürstliche] G[nade] die H[er]manstadt auff [gab] undt einer löb[lichen] Universitet restituirt hatt.” ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 348.

³⁸ „Hogy kegyelmed elmene, másnap reggel bizonyosan hozzá, hogy Segesvárat az gyűlést celebrálni nem akarnák engedni, sőt az várban igen költöznek a szászok, Brassóból is gyalogot küldtek volna nekik, mely dolognak semmi okát nem látjuk és értjük, mert mi igazak lévén, kegyelmed tudná, ha valami fraus az mi szívünkben volna, sőt azt is beszélük, hogy az adót sem akarnák beadminisztálni ezután is.” Bethlen Gábor Péchy Simonhoz. 1614. február 15. *Levelek*, 60.; *Török-magyarokori Állam-okmánytár I. Szerk.: Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest, 1871. (a továbbiakban: TMÁO I.)* 118.

³⁹ „Schickt ich auff die Schespurg auff meiner H[err] bevhel 20 Trabanten, dieweil der Landtag alda gehalten solt werden.” ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 348.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ A vezető városok Bethlen Gábor uralkodása kezdetén betöltött szerepére itt nincs mód kitérni. Arra azonban feltétlenül szükséges utalni, hogy a Báthory Gábor idején, Szeben kiiktatását követően kiforrott Brassó–Segesvár dominanciájú szász ellenállás nem szüntette be működését Bethlen Gábor uralomra kerülésével sem. A brassói levéltári anyag alapján egészen 1616-ig kimutathatók az összeesküvés számai. Ezzel kapcsolatban lásd: Lovas Rezső: *A szász kérdés Bethlen Gábor korában. Századok*, 78. évf. (1944) 7. sz. 419–462.

Köztudott, hogy Bethlen Gábor személyében olyan uralkodó került az ország élére, aki hosszú évek óta először tárgyalások útján kívánta orvosolni a fejedelmi hatalom és a szász náció közötti feszültséget. Bár a Báthory Gábor idején tapasztalt visszaélések még sokáig visszhangoztak a szászok között, utóda engedményekre hajló, józan politikája Szászföldön is meghozta gyümölcsét, lassan helyreállt a megegyezésre hajló párbeszéd a két fél között. Ennek ellenére nyilvánvalóan túlzás volna azt állítani, hogy a szász városok szívesen vállalkoztak a fejedelem és udvara költséges és kockázatos befogadására. Tekintve azonban a történeti előzményeket, már az is a fejedelmi békepolitika komoly eredményeként értékelhető, hogy 1614-től – voltaképpen mintha mi sem történt volna – a fejedelem és udvara bejutott, sőt a körülményekhez képest kedvező fogadtatásra talált a szászföldi városokban, így Brassóban is, ahol elsőként tett látogatást 1614 áprilisában.

Bethlen Gábor brassói fejedelmi látogatásra⁴² készülve a Gyulafehérvárt a Barcasággal összekötő régi dél-erdélyi utat használta, melynek jelentőségét kitűnően jelzi a tény, hogy ez a mai napig az erdélyi vasút- és közúthálózat egyik legforgalmasabb útvonala. Nem csoda, hiszen az út az alföldi területek felől érkezik, fontos gazdasági centrumok mentén fut, és számos kapcsolódási pontot biztosít a kereskedelmi és hadászati szempontból is fontos területek felé: Szebennél Havasalföld felé (Vörös-torony szoros), Brassónál Havasalföld (Töröcsvári- és Tömösi-szorosok), Moldva (Bodzai-szoros), illetve a Székelység (Prázmár-Illyefalva) felé szolgál alkalmas passzusokkal, mindez pedig a 17. században az Oszmán Birodalom és Lengyelország elérésére teremtett lehetőséget. Az út mentén fekszik a fejedelmi birtokok egyik legjelentősebbike, Fogaras, mely gyakran szolgált Bethlen Gábor tartózkodási helyeként, s mint alább látni fogjuk, brassói utazásai kapcsán is kiemelt jelentőséggel bírt.

Az útvonal mellett az útirány is jellemzőnek mondható. Bethlen Gábor brassói látogatását rendszerint hosszabb-rövidebb fogarasi tartózkodás előzte meg, kíséretével Fogarásföldről indulva, az Olt folyása mentén, leggyakrabban Feketehalomnál lépett be a Barcaságba. Rövid brassói időzést követően, Prázmárnál hagyva el a Barcaságot, a Székelyföld felé vette az irányt. Ettől a szokásától eltért 1616-ban, amikor Brassóból elindulva Fogarasra vonult, illetve 1619-ben, 1628-ban és 1629-ben, e három alkalommal ugyanis az útvonal megtartása mellett megváltoztatta az útirányt, a Székelyföld felől közelítette meg a várost, majd Fogaras felé haladva távozott. A változás oka a Székelyföldhöz kötődő, rendszerint katonai ügyek intézésében, illetve abban keresendő, hogy uralkodása végén már előrehaladt betegségéből adódó súlyos panaszokkal küzdő fejedelem a brassói tartózkodást megelőzően a Székelyföld és a Barcaság határán található gyógyfürdőkben⁴³ kezelte magát. A fejedelmi látogatások jogi hátterét vizsgálva már láthattuk, hogy a fejedelem elméletileg korlátlan alkalommal kérhetett bebocsátást az ország bármely városába. A személyesen is hadba szálló Bethlen Gábor természetesen gyakran volt úton, ám békeidőben is gyakran hagyta el a fejedelmi székhely, Gyulafehérvár falait. Brassói látogatása mégsem jelentett évi egy alkalomnál többet, ez alól csak az 1627-es esztendő jelentett kivételt, ekkor ugyanis kétszer, ap-

⁴² Bethlen Gábor brassói látogatásai: 1614. április 3–7., 1616. március 5–8., 1619. június 29. – július 3., 1622. augusztus 4–11., 1624. szeptember 12–19., 1626. április 11–16., 1627. február 27. – március 7(?) és augusztus 2(?)–13., 1628. február 6–13., 1629. február 6–11.

⁴³ Valószínűleg a Székelyföld és a Barcaság határán fekvő Zajzon, Tatrang, Pürkerec, illetve az erdővidéki Száldobos falvak közelében fakadó forrásokról lehetett szó. Ásványi anyagokban gazdag vizüket a közép-kortól fogva alkalmazzák gyógyászati célokra. A fejedelem 1629-es száldobosi fürdőkúrájáról részletesebben beszámol Don Diego de Estrada visszaemlékezéseiben. In: Makkai László (szerk.): *Bethlen Gábor emlékezete*. Budapest, 1980. 252. Lásd még: ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 547.

rilisban és augusztusban is felkereste udvarával a várost. Úgy tűnik, erdélyi ügyeinek intézését jellemzően más városok – ha nem Gyulafehérvár, akkor Kolozsvár, Várad, Marosvásárhely, ritkábban a szász helységek közül Medgyes és Segesvár – köré szervezte. Ennek okát a fejedelem befogadása ellen gyakran ágáló szász városok többé-kevésbé sikeres hártó magatartásán túl abban sejtethetjük, hogy a rendi nemzetek uniójának stabilitását mindig is szem előtt tartó fejedelem nem kívánta túlfeszíteni a hűrt szász alattvalói körében, különösen távol állhatott érdekeitől a hangadó – egyben legtehetősebb – szász centrumok ingerlése. Azontúl ne tévesszük szem elől azt az egyszerű szempontot sem, hogy a vég nélküli háborúkba bonyolódó fejedelem a leggyakrabban talán éppen az Erdély határain kívül eső harctereken időzött. Viszonylag ritka felbukkanása Brassó vidékén tehát nem azt jelentette, hogy Bethlen Gábor „kivételezett” volna a szászokkal. Egyéb gyakorlati szempontokon felül inkább arról lehetett szó, hogy egyszerűen átcsoportosította a terheket egy olyan közösség esetében, ahol a Báthory Gábor idején történtek miatt a fejedelem befogadásának kérdése mindvégig kínos asszociációkat keltett.⁴⁴ A források tanúsága szerint Brassó – és más szász városok – esetében inkább diplomáciai, logisztikai, ellátási feladatok kerültek előtérbe, a fejedelem látogatásainak számát pedig a minimumra mérsékelte. Tartózkodásának időtartama sem volt jelentős, ha tekintetbe vesszük, hogy másutt – Fogarasban, Székelyföldön – akár hetekig is időzött: a Brassóban töltött napok száma általában „ötöd napig”⁴⁵ terjedt, ettől eltért az 1616-os év hat-, az 1622-es év tizenegy- és az 1628-es év nyolcnapi időtartamával.⁴⁶

A fejedelmi látogatás valamennyi esetben ugyanazon menetrend szerint zajlott le. Miu-tán tervbe vette, Bethlen Gábor levélben vagy szállásosztója révén tudatta a brassói előljárókkal érkezési szándékát, valamint az érkezés várható időpontját. Már említettük, hogy udvarával rendre Fogarasban szállt meg, mielőtt a Barcaságba indult volna. A brassói krónikáiról és a városgazda számadáskönyvei alapján úgy tűnik, hogy a fejedelem és a városvezetés között már azelőtt élénk forgalom bonyolódott, hogy Bethlen Gábor betette volna a lábát a Barcaságba: egymást érték a fejedelmi és brassói posták Brassó és Fogaras között, azontúl a város előljárói is gyakran tették tiszteletüket ajándékokkal megrakott szekereiken a fogarasi udvarban. Invitálásához hozzátartozott az is, hogy Fogarasból megindulván Feketealomnál magas rangú brassói tisztviselő várta, aki ünnepélyes keretek között kísérte be urát a városba.⁴⁷ Talán nem túlzás úgy értelmezni mindezt, hogy a város és a fejedel-

⁴⁴ A vonakodó szászokat még 1625-ben, tizenöt évvel Szeben Báthory Gábor által történt elfoglalása után is törvényben kellett inteni a fejedelem befogadására vonatkozó kötelezettségükre. Az indoklásból kiténik, a szászok ennyi év távlatából is Báthory Gábor tettét hánytorgatták fel. Lásd a 25. jegyzetet.

⁴⁵ Bethlen Gábor Rhédey Ferencnek. Prázmár, 1619. június 28. In: Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. Budapest, 1879. 117.

⁴⁶ Lásd a 42. jegyzetet

⁴⁷ A fejedelem invitálására Fogarasba vagy Feketealomra delegált brassói előkelők a vizsgált időszakban: 1614-ben Michael Forgatsch, Johannes Benkner, Hegyes András (ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 355–356.); 1616-ban Christianus Hirscher, Stephen Filstich, a városi jegyző, Christoph Greissing, Hegyes András (ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 610, 612–613.); 1618-ból és 1619-ből nincs adat; 1622-ben a bíró, Christianus Hirscher (ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 99.); 1624-ben Michael Schmidt, majd Andreas Hegyes és Paul Bánfy (ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 599, 603.); 1626-ban Georg Draudt (ANR FB Stadthannenrechnungen V/23, 72.); 1627 februárjában és júliusában Georg Nadescher (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 309, 416.); a Székelyföld felől érkező fejedelem elé utazik 1628-ban Michael Draudt és Andreas Gorgias városgazda, majd Paul Bánfy és Michael Schmidt (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 529, 568.), 1629-ben Andreas Gorgias városgazda és Michael Schmidt,

mi hatalom közötti diplomáciai hadviselés már a városfalakon kívül megkezdődött, hiszen az uralkodó személyes és nem ritkán nyomasztó jelenléte – gondoljunk bele, 1613–1616 között a brassóiak a Habsburgokkal titkon szövetségbe törtek Bethlen Gábor uralmának megdöntésére⁴⁸ – magában foglalta a város ügyeinek közvetlenül a legfelsőbb hatalmi fórumon történő rendezésének számos előnnyel kecsegtető lehetőségét. 1614 márciusában Michael Forgatsch tanácsúr a késedelmes szász adóval sietett Fogarasba a fejedelem elé,⁴⁹ továbbá tíz napot töltött ott két másik tanácsúr, a korábban Bethlen bécsi legátusaként tevékenykedő Johannes Benkner és a köztiszteletben álló, idős Andreas Hegyes is. Az adóhátralék sietős beszolgáltatása egyébként a fejedelmi látogatás visszatérő elemei között tartandó számon: 1616. február 13-án Christianus Hirscher és Stephan Filstich tanácsurak utaztak Bethlen Gábor elé ugyanezen okból.⁵⁰

A pénzügyi restanciák kiegyenlítésén túlmenően a fejedelem jóindulatának megnyerését célozták azok az ajándékok is, amelyekkel a brassóiak már a városba érkezését megelőzően tisztelegtek a fejedelemnél. Különösen látványos az a buzgalom, amellyel az erdélyi limitációk idején igyekeztek a brassóiak „megtalálni” fejedelmüket. Brassó ugyanis rendre túllépte az árutermelés és kereskedelem mesterségesen szabott korlátait, az ebből fakadó következményeket pedig körültekintő udvarlással próbálta mérsékelni.⁵¹ Az ajándékok jellemzően csemegének számító élelmiszerek voltak: válogatott minőségű sózott és friss halak, keleti luxuscikkek (citrom és citromlé, narancs, füge, gránátalma, serbet, mazsolaszőlő), valamint a szezonnak megfelelő helyi gyümölcs (alma, körte, szilva, cseresznye, dió). Az ajándékozott áru változó mennyisége és összetétele miatt ugyan nehéz általánosítani, mégis megállapítható, hogy összértéke körülbelül 10 forint körül mozgott, mindez azonban elenyésző tétel a fejedelmi vendégség több szász, több ezer forintos költségvetésében.⁵² A tisztelgő ajándékok mellett további költséget jelentett a városi ügyben eljáró tanácsurak és a melléjük rendelt személyzet – szakács, ajtónálló vagy legény, továbbá egy vagy több városi futár, fuvaros – több napra terjedő ellátása és napidíja. Ugyanis, mint a számadáskönyvek adataiból kitűnik, nemcsak a fejedelemnek járt első rangú ellátás, hanem a mellé rendelt brassói uraknak is. Vesepecsenye, fehér pecsenye, szárnyasok, szalonna, ecet, kenyér és zsemle, petrezselyem, fűszerek, sózott hal, gyümölcs, bor és gyertya szerepel az útravalóként melléjük adott csomagban, melyek értéke 1,11 és 4,5 forint között mozgott az utazók és a kint töltött napok számától – általában 3–5 nap – függően. Ehhez járult még az utazók

majd Georg Nadescher és Michael Goldschmidt (ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 430, 460).

⁴⁸ Bővebben lásd: Cziráki Zsuzsanna: *„Senkinek pénzen vött rabjai nem voltunk, sem nem vagyunk...” Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya Bethlen Gábor uralkodása idején, a városi számadáskönyvek tükrében*. Doktori disszertáció. Szeged, 2010.

⁴⁹ A történethez az is hozzátartozik, hogy Michael urat rablók támadták meg útközben, s kénytelen volt visszafordulni a pénzzel. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20. 355.

⁵⁰ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20. 610.

⁵¹ 1628-ban a fejedelem februári látogatását megelőző két hónapban már élénk tárgyalások folytak Brassó és a fejedelem között, melynek keretében tisztelgő ajándékokkal szolgáltak a fejedelemnek, illetve a brassóiak limitációs ügyeivel megbízott Kapi Andrásnak. ANR FB Stadthannenrechnungen V/21. 529. Ez az eljárás szinte szóról szóra megismétlődött 1629-ben. ANR FB Stadthannenrechnungen V/19. 438.

⁵² Jellemzőnek mondható az 1629-es látogatása alkalmával a fejedelem számára elküldött invitáló ajándékok listája: víza 5 forintért, 36 darab citrom 3,60 forintért és 5 szép gránátalma 1,25 forintért, tehát összesen 9,85 forint értékben. ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 430.

„trinkgeld”-je vagyis borralaló néven könyvelt napidija, mely a vizsgált korszakban nem változott, tanácsurak esetében 25, személyzetük esetében 4 dénárt tett ki.⁵³

Bethlen Gábor érkezése viszonylag ritka, nagy erőfeszítéseket igénylő eseménynek számított Brassó városában. Szerencsés esetben Brassó számára a „kegyelmes úr” további előnyös befolyásolásának lehetőségét is magában rejtette, nem csoda tehát, ha a városban lázas előkészületek kezdődtek a fejedelmi udvar fogadását megelőzően. A fejedelem befogadása – ami ráadásul gyakran esett egybe idegen követek brassói tartózkodásával, illetve erdélyi követek indításával – nagy létszámú csoport szállásának, étkeztetésének, mozgatásának precíz megszervezését kívánta, ez pedig csak gondos előkészületek árán volt kivitelezhető. Úgy tűnik, a munka koordinálása a városi pénzforrásokat is kezelő városgazda kezébe összpontosult, ő volt az, aki összefogta és összehangolta a részfeladatokkal megbízott felelősök⁵⁴ munkáját, és nyugta ellenében kifizette a vásárolt termékért vagy szolgáltatásért járó díjat. A legfontosabb kérdés magától értetődően a vendégek elszállásolása és élelmezése volt. Tudjuk, hogy a városnak saját vendégháza volt, melyet a források „Stadthoff” néven említenek. Legrégibb említése a 16. század elejéről származik, ekkor még a Szent János utca⁵⁵ egyik épületét jelentette. A vendégház hamarosan szűknek bizonyulhatott, hiszen a városi számadásokból kiderül, 1573-ban két másik épületet vásárolt meg hasonló célra a brassói tanács, egyet a Kolostor utcában⁵⁶ 975 guldenért, egyet pedig a Rózsapiacon⁵⁷ 100 guldenért, melyeket költséges – 568,77 forintra rúgó – átépítés során tettek a célnak megfelelővé. Egyéb adat híján el kell fogadnunk, hogy a város hivatalos vendégeit a vizsgált korszakban is itt helyezték el.⁵⁸ Bethlen Gábor és környezete számára azonban ez a két épület sem férőhelyeit, sem pedig minőségüket tekintve nem biztosíthatott kielégítő szálláslehetőséget.⁵⁹ A felmerülő igények vizsgálata során a fejedelem saját szavaira hagyatkozhatunk, hiszen – 1614 eleji remélt segesvári tartózkodására vonatkozóan ugyan – maga fogalmazta meg szállásosztója⁶⁰ számára, milyen helyiségekre is van szüksége: „Felette kérem kegyelmedet, az szállásom felől provideáljon, úgy hogy legyen minden jó alkalmatossággal még ebédlő, palota, tanácsház, antecamara, magamnak való házam, annak kamarája, feleségemnek jó házai, fűrészeszkákból egy jó öreg konyhája, a szállásokat közönségesen osszák úgy, hogy gyalogim és szolgálaim között más szállók [ne] legyenek. Az uraknak il-

⁵³ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 612.

⁵⁴ A vizsgált korszakból alig néhányukat ismerjük név szerint. 1614-ben a fejedelmi udvarral érkező lovak számára szükséges takarmányról két brassói intéző, Andreß Graser és Merten Kloscher gondoskodott. 1624-ben a konyhai alapanyagok beszerzésével Martin Heltner tanácsurat, valamint Johannes Kleint és Andreas Altstettert bízták meg. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 611.

⁵⁵ Johannsgasse, Stradă Sfintul Ioan

⁵⁶ Klostergasse, Stradă Mureşenilor

⁵⁷ Rosenanger, Prundul Rozelor, újabban Piața George Enescu

⁵⁸ *Das Burzenland. I. Kronstadt*. Hrsg. von Erich Jekelius. Kronstadt, 1928. 68.

⁵⁹ Mindazonáltal a város fejedelmi látogatás esetén egyetlen férőhelyet, így a vendégházat sem hagyhatott kihasználatlanul. Erre utal a számadáskönyvek egy-egy adata, mely a látogatást megelőző takarításról, karbantartásról számol be a vendégháznál: 1628. február 3-án „Zahlt 6 Blochen, welche auffm Stadthoff fegetten.” ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 558.

⁶⁰ A fejedelmi udvar elszállásolásának megszervezésére alkalmazott személy, a „szállásosztó” rendszerint már jóval ura érkezése előtt felkereste a várost, és együttműködve az erre kirendelt helyi tisztviselőkkel hozzálátott a szállások kiosztásához és a látogatás zavartalan lebonyolítását biztosító infrastruktúra ellenőrzéséhez. Arra is volt azonban példa, hogy csupán egy nappal vagy alig néhány órával a fejedelem érkezése előtt érkezett a városba. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 358.

lendő szállások legyen.”⁶¹ Mindezt kiegészíthetjük Bethlen fejedelem udvari rendtartásának információival, melyek tanúsága szerint rendes körülmények között a fejedelem számára több, ma szobaként vagy teremként értendő palota vagy ház, előszoba, *audientia*-ház, vagyis fogadóterem, hálójáz és egyéb kamarák álltak rendelkezésre.⁶²

A brassói források csupán elszórtan tesznek említést a szállásosztásról. Annyi azonban megállapítható, hogy a fejedelmi udvar különböző funkcióira vonatkozó igényeknek csak úgy tudtak eleget tenni a városiak, ha felosztották a helyszíneket egymás – azaz a tehetősebb, tehát vendégfogadásra képes – polgárok között. Ennek megfelelően a fejedelem és legszűkebb környezete befogadására a városi patríciusok, leggyakrabban maga a városbíró vállalkozott. A fejedelmet kísérő udvari méltóságok és kíséretük – kancellár, gubernátor, a fejedelmi tanács tagjai – szintén a gazdag polgárok házaiban jutottak a társadalmi állásuknak megfelelő szálláshoz, az alacsonyabb státusú udvari embereket pedig csoportosan szállásolták el a városi háztulajdonosoknál. Mivel a vaskos falak és bástyák övezte város korlátozott befogadóképességgel rendelkezett, nagyobb csoportok elhelyezésére a városfalon kívül elhelyezkedő mezőn – akár sátrakban – és a tehető polgárok külső majorságai-ban nyílt lehetőség.

A fejedelmi udvar zökkenőmentes kiszolgálása érdekében a szállások előzetes kiosztásán túlmenően még számos hétköznapi igényről kellett jó előre gondoskodni. A „készletfeltöltés” körülményes folyamata számos termékre kiterjedt, ezért itt csak a mennyiségükből fakadóan legjelentősebb tételeket vesszük szemügyre. A főzéshez, hideg évszak esetén a fűtéshez szükséges tűzifát a helyiektől vásárolták, illetve a brassói városi kezelésben lévő erdőkből hozták, ilyen esetben kitermelésükre és feldolgozásukra külön favágó csapatot alkalmaztak.⁶³ Arról is gondoskodni kellett, hogy valamennyi szálláson rendelkezésre álljon megfelelő mennyiségű fa, hiszen hiány esetén a beszállásoltak a vendéglátó saját készletét emésztették fel. Ha véletlenül ilyen visszaélésre került sor, akkor a város megtérítette a vendégek által okozott kárt.⁶⁴ A vendégsereggel érkező lovak ellátása is kihívás elé állította a városiakat, hiszen jelenlétük nagy mennyiségű széna, szalma és zab beszerzését tette szükségessé. A fejedelmi látogatás előkészületeit részleteiben elénk táró számadáskönyvekben tucatjával szerepelnek azok a beszállítók, akiktől nagy tételben vásároltak az említett cikkekből.⁶⁵ Ezenfelül a város saját kaszálóiról is tetemes mennyiségű szénát hordattak be a városba, melynek lekaszálására a helybeli közrendű legények, leányok, románok és cigányok körében toboroztak napszámosokat, továbbá hasonlóan jártak el a városi zab betakarítása esetén is.⁶⁶ Ha még ez sem volt elegendő, akkor a jelentősebb készletekkel rendelkező polgárok siettek a város segítségére. Így történt a fejedelem 1627-es látogatása során, amikor a városbíró a sajátjából pótolta a szükséges mennyiséget.⁶⁷ Szintén számottevő mennyiséget képviseltek a fejedelem és kísérete által elhasznált világítóeszközök, lámpások, fáklyák, illetve a legjelentősebb tételt kitevő gyertya, melyet helyben készítettek fagy-

⁶¹ *Levelek*, 61.; TMÁO I. 119.

⁶² Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvari rendtartása hopmesterének, Csúti Gáspárnak. Kolozsvár, 1622/23. In: *Magyar udvari rendtartás*, 71–72.

⁶³ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 357.; V/21, 311; V/22, 113.

⁶⁴ Így történt 1622. augusztus 4-én, amikor megtérítették a Fiotáné kertjében soron kívül elégetett 20 dénár értékű tüzelőt. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 110. 1629 februárjában az „öreg papnénál” jogtalanul eltüzelt, 1 forint értékű fát térítették. ANR FB Stadthannenrechnungen, V/19,

⁶⁵ Stadthannenrechnungen V/20, 363.

⁶⁶ ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 603, 607.; V/21, 427.; V/21, 561., 567.

⁶⁷ ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 325.

gyúból és viaszból.⁶⁸ A fejedelmi vendégség előkészületei kiterjedtek a konyhai fűszerek előzetes beszerzésére és előkészítésére is. A fűszerfélék rendszerint a vámból kerültek a városi raktárba, a hiányzó mennyiséget pedig a jelentősebb készletekkel rendelkező brassói polgároktól szereztek be.⁶⁹ Feldolgozásukra a gyertyaöntéshez hasonlóan városi asszonyokat alkalmaztak, továbbá gondoskodtak a szükséges tárolóeszközökről, ládákról és fűszeres zacskókról is.⁷⁰ A fűszerekkel egy árucsoportban kezelték a kimért vagy „cukorsüveg” formájában átvett finom cukrot, illetve a kősót, melyet bérmunkásokkal törettek meg felhasználás előtt.⁷¹ Amennyire a romlandó élelmiszerek eltartása lehetővé tette,⁷² húsról is igyekeztek előre gondoskodni. A fejedelem érkezését megelőzően százával szereztek be az élő baromfit – tyúkot, csirkét, kacsát és libát –, vörös húst pedig a helyi mészárosoktól vásároltak. A hússal egyenlő arányban fogyott a hal, melyet frissen készített és hordókbán eltett, sózott formában fogyasztottak. A halat a 17. században a mainál lényegesen gazdagabb vízrajzú Barcaságból – magát Brassó is patakok szótték át, a városfalakon kívül pedig nagy kiterjedésű halastavak terültek el – és Havasalföldről szerezgették be. A várost jellemzően románok látták el ezzel a termékkel, akik vagy önálló vállalkozásból vagy pedig a város közvetlen megbízásából, a város saját vizein halásztak. Utóbbi esetben Brassó akkor is kifizette munkájukat, ha történetesen nem fogtak semmit sem.⁷³

A fejedelem megérkezését követően a legfontosabb élelmezéssel kapcsolatos feladatokat egy központi konyha látta el. A fejedelem fentebb idézett levelében szereplő deszkákból ácsolt konyha brassói megfelelője a brassói forrásokban „Kochhaus”, azaz főzőház⁷⁴ néven emlegetett épület volt, melyet a fejedelem brassói tartózkodása idejére állítottak fel a város közepén, a piactéren.⁷⁵ A tűzhellyel, a főzéshez és az élelmiszerek előkészítéséhez szükséges eszközökkel jól felszerelt főzőházban készítették el és osztották szét az ételeket „herberg”-ek, azaz a vendéglátó szállások szerint. A kenyér- és kalácsfélék előállításától elkülönülve, a brassói sütőházakban történt. A jelen dolgozatnak nem célja, hogy részleteiben tárgyalja a fejedelmi udvar brassói élelmiszerfogyasztását, csupán egyszerű felsorolással szeretnék utalni az ellátás színvonalára, bepillantást engedve egyben a kor étkezési szokásaiba.

⁶⁸ Az elhasznált gyertya mennyiségéről árulkodik a Bethlen Gábor 1622. augusztusi látogatása során lejegyzett adat, mely szerint 3 asszony 3 napon keresztül öntötte a gyertyát. Munkájuk eredményeként Brassó 2300 darab fagyúgyertyát és 8 fontnyi viaszgyertyát készített elő a fejedelmi udvar számára, a munkabérrel együtt 17,36 forint értékben. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 109.

⁶⁹ A fűszerbeszállítók között a legtehetősebb – gazdag kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező – brassói családok képviseltették magukat: Benknerek, Draudtok, Froniusok, Bánfyak, Forgatschok stb. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 624.

⁷⁰ ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 104'05.; V/21, 311, 432.; V/22, 121, 605–606.

⁷¹ ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 604.

⁷² A városnak saját hűtőhelyisége – „Eysgruben” – volt, melyet a tavasz közeledtével tört jéggel töltettek meg.

⁷³ ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 311.

⁷⁴ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 359.

⁷⁵ *Marktplatz, Piața Sfântului*. Brassónak más kereskedővárosokhoz hasonlóan a központi piac mellett különböző, a térség kereskedelmi viszonyaira utaló, árucsoportokra specializált piaci voltak, így alakultak ki a ma is használatos helynevek, mint lópiac, halpiac, búzasor. A főzőház egyébként jellemző kísérőeleme a fejedelmi látogatásoknak a koraijkori Erdélyben. Vö.: Jeney-Tóth Annamária: *Báthory Gábor udvara 1612-ben Kolozsvárott*. In: A Báthoriak kora. (A Báthoriak és Európa.) Nyírbátor, 2008. 148. (a továbbiakban: Jeney-Tóth: Báthory Gábor udvara)

Az előkelő étkezések alapját a 17. századi szokásoknak megfelelően a kenyér, a hús, esetleg hal, valamint zöldség képezte, Brassóban is ebből fogyott a legnagyobb mennyiség. Kenyérfélék közül fehér és barna kenyeret, zsemlét, kalácsot fogyasztottak, a húsok között nagy mennyiségű szárnyas-, marha- és borjúhús, birka- és kecske-,⁷⁶ sertéshús, illetve régi és új szalonna, továbbá vadkacsa, őz-, szarvas- és nyúlhús szerepel, halfajtákból pedig a vizát, pontyot, csukát, pisztrángot, valamint a rákot találjuk meg a fogyasztási listákon.⁷⁷ A tejtermékek között a nyers tej mellett nagyobb tételt képviselnek a jellegzetes erdélyi sajtok és a vaj, ritkábban a tejszín. Jelentős mennyiségben fogyott az ecet, a zsír és az olaj – lenolaj, ritkábban olívaolaj –, a méz, a tojás. Zöldségből és gyümölcsből a friss vagy savanyított káposzta, borsó, vöröshagyma, fokhagyma, gomba, alma, körte, szilva, egres, cse-resznye, dió és mogyoró került az asztalokra. A fűszerek között a helyi eredetű petrezselyem és kapor mellett a keletről behozott bors, szegfűszeg, fahéj, szerecsendió és virága, gyömbér és sáfrány szerepel. Előkelő vendégekről lévén szó, bőségesen fogyasztottak a Brassóban mindig rendelkezésre álló keleti luxusélelmiszerekből, mazsolaszőlőből, citrusfélékből, fűgéből, mandulából, sőt eredete alapján ide számították a rizst is. A csemegék sorát a fejedelem vasárnapi asztalára kerülő marcipán zárta.⁷⁸

Az egyes városok, közösségek eltérő könyvelési menetéből adódó sajátosságok bőven hagynak nyitott kérdéseket az események teljességre törő ábrázolása során. Így a brassói számadáskönyvek bőséges, bár gyakran differenciálatlan felsorolási rendje alapján nem tudjuk szóról szóra rekonstruálni, pontosan mit is tálaltak fel a vendéglátók a közös étkezéshez gyűlt urak számára a városban. Ebben az esetben alkalmas viszonyítási pontként sietnek segítségünkre Kolozsvár sáfránpolgárainak feljegyzései, akik a fejedelmi étkeztetéseket aprólékos pontossággal örökítették meg az utókor számára. Csupán egyetlen példát kiragadva vessünk egy pillantást arra az átlagosnak mondható vacsorára, amit Bethlen Gábor 1613. november 26-án költött el a kolozsvári urak társaságában! Az egybegyűlteket számára több nagy tálon hordták be az ételt, melyek a következőket tartalmazták: az első tálon csuka törzse levélvel, borssal, sáfránnyal, gyömbérrel, petrezselyemmel és hagymával; a második tálon „tehén hús” kék káposztával; a harmadik tálon citromos tyúk borssal, sáfránnyal és gyömbérrel; a negyedik tálon pedig pecsenye tyúkból és disznóból, kolbász, hozzávaló uborkával és cipóval. Az étkezést gyümölcs, sajt, dió és pereg zárta, a jóízű falatokat pedig 28 ejtelnyi⁷⁹ borral öblítették le.⁸⁰

A számadáskönyvek adatai alapján az a várostörténeti szempontból különösen érdekes folyamat is rekonstruálható, ahogyan az igényelt áruk beszerzése zajlott. Brassó – ahol a reprezentatív vendégfogadás állandó jelenség volt – saját raktárkészletet tartott fent a vendégfogadás során igénybe vett alapvető cikkekből. Ez a készlet azonban mindig kiegészítés-

⁷⁶ A birka és kecske – a helyi szóhasználatban „berbécs” – fogyasztása a városban tartózkodó török vendégekre volt leginkább jellemző.

⁷⁷ A tetemes halfogyasztás helyi jellegzetességként értékelhető. A brassói és kolozsvári fogyasztási listákat összevetve ugyanis kiténik, hogy – talán az eltérő földrajzi és kereskedelmi viszonyokból kifolyólag – Kolozsváron csak alig-alig találkozunk halfélékkel a fejedelem ételmezése során.

⁷⁸ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 625.

⁷⁹ 35 liter. Vö.: Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991. (a továbbiakban: Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek*) 228.

⁸⁰ MOL Mikrofilmtár. Kolozsvár város levéltára. Tekerics: 28962. Kolozsvár város számadáskönyvei (Fond primăria municipiului Cluj-Napoca socotelile orasului Cluj-Napoca). 1613. XIV. 191. A kor étkezési szokásaira vonatkozóan lásd: Benda Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban*. In: *Idővel paloták*, 491–507.

re szorult, ha nagy és előkelő követséget vagy magát a fejedelmet várták a városba. A hiányzó mennyiség pótlására több eszköz állt a városvezetés rendelkezésére. Egyfelől közvetlenül kiemelhették a brassói vámjövendelmek árucikkokban beszállított tételeiből – ez elsősorban a kereskedelmi árukra, kivált fűszerekre vonatkozott. Ami a helyi termékeket illette, ezeket a városiaktól, esetleg a környező falvak és mezővárosok lakosaitól szerezhatték be közvetlen vásárlás vagy az Erdély-szerzte elterjedt cédulás módszer révén. Ez utóbbi lényege abban állt, hogy a beszerzéssel megbízott városi tisztviselő sorszámozott igazolást – *Zettelt*, vagyis cédulát – állított ki a beszállítótól átvett termékről, mely készpénzes térítését utólag a városgazdánál kezdeményezhették. Az összegyűjtött cédulák jelentősége abban is megragadható, hogy a városi jegyző ezek alapján állította össze az éves számadásokat. A rendszer nem volt tökéletes, hiszen még az ország legtehetősebb városai között számon tartott Brassó is gyakran küzdött azzal a problémával, ami olyannyira jellemző volt a 17. századi Erdélyben, történetesen a pénzhiánnyal. Erre a helyzetre a kifizetés átütemezése jelenthetett megoldást,⁸¹ de szóba jöhetett a termék beszámítása a beszállító adójába is.⁸² Előfordult az is, hogy az adott termékből még vásárlás útján sem volt biztosítható a szükséges mennyiség. Ilyen esetben a város maga kezdeményezte az árucikk behozatalát vagy – mint a gertyaöntés esetében már láthattuk – készíttetését. Gyakori jelenségnek számított továbbá, hogy a tehetős városiak a magukéból előlegeztek meg különböző termékeket a városnak. Ez befektetésnek sem volt rossz, hiszen a város utólag borsos áron térítette a legmegfelelőbb pillanatban érkező „segítségét”.

Hasonló volt a helyzet az élelmiszerek között különálló csoportot alkotó italok esetében is. Brassóban a legnagyobb mennyiségben a bor fogyott – jellemzően helyi új és óborok, havasalföldi borok, illetve a legelőkelőbb vendégek asztalára kerülő malvázia –, de bőven fogyasztottak sört, továbbá kisebb mennyiségben mézsört⁸³ és párlatokat⁸⁴ is. Mindez azért is fontos, mert az egyik, 1616-os fejedelmi látogatás borbeszállítása részleteiben maradt ránk a városi számadáskönyvekben, és kitűnő példaként szolgál a fent vázolt brassói beszerzési rendszerre. A februári bejegyzések szerint a fejedelem várható látogatására készülve a város tulajdonát képező borból a százatyák⁸⁵ jóváhagyásával a „*Weinherr*”-ek⁸⁶ által hitelesített hordókban 107,58 forintnyi értéket képviselő, 1793 ejtelnyi⁸⁷ mennyiséget helyeztek el a város pincéjében. Mivel ez mégis kevésnek bizonyult, később további 112 ejtelnyi⁸⁸ bort hozattak a város külső pincéiből 15 forint értékben. Azonban ez sem volt elég, ezért a fejedelmi udvar ellátásának folyamatosságát biztosítandó a városgazda több

⁸¹ A városgazda még hónapokkal a fejedelmi látogatást követően is fizetett ki akkor felhasznált termékeket.

⁸² Az adóbeszámítás városi és barcasági szinten is működött, hiszen a barcasági településektől igénybe vett termékek és szolgáltatások értékét gyakran az éves adó arányos mérséklésével kompenzálták.

⁸³ A mézsör a számadáskönyvek adatai alapján a török vendégek kedvelt itala volt.

⁸⁴ A tetemes pálinkafogyasztásra jellemzően tatár vendégek fogadása során került sor.

⁸⁵ A brassói céheseket és közrendű polgárok fóruma Brassóban a „*Hundertmannschaft*”, vagyis a százatyák közössége, amelybe a város négy negyedéből 25'5 főt delegáltak. A testület jelentősége eltörpül a város patríciusainak exkluzív köréből választott tanács mellett, ám a kisebb, helyi jelentőségű ügyekben – mint a fenti példa is mutatja – hallathatta szavát.

⁸⁶ A borral kapcsolatos ügyekért felelő városi tisztviselők.

⁸⁷ Ejtél, másként kupa (*Achtel*), középkori eredetű űrmérték, 1 ejtel = kb. 1,25 liter. Itt tehát megközelítőleg 2241,25 literről van szó. Vö.: Bogdán: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek*, 228.

⁸⁸ kb. 143,75 liter. Bogdán: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek*, 228.

alkalommal is kíségette a várost, a saját pincéjéből származó havasalföldi bort szállítva a vendégek szállásaira, összesen 157 ejtelt⁸⁹ 94,26 forint értékben. Hasonlóan járt el a bíró, a jegyző és egy további városi tanácsúr, Lucas Greissing is. Mindezt kiegészítették azoknak a polgároknak⁹⁰ a borbeszállításai, akik így törlesztették az előző esztendő borváltságából⁹¹ visszamaradt adósságukat.⁹²

A fejedelmi udvar befogadása a szükséges munkaerő biztosítása szempontjából is ropant feladat elé állította a várost. Az előkészületek alkalmával végzett javítási és építési munkákhoz, majd az ideiglenes épületek elbontásához az alapanyag költségén túlmenően ácsokat, kőműveseket, napszámosokat kellett fizetni. Az élelmezéssel kapcsolatban tudjuk, hogy bár a fejedelem saját szakácsaival⁹³ és udvari bejáróival készítette és szolgáltatta fel az ételeket, a több száz fős vendégsereg kiszolgálása megkövetelte számos helybéli segítő alkalmazását a főzőházban.⁹⁴ Fejedelmi látogatás alkalmával a város rendes alkalmazásában álló városi darabontoknak, ajtónállóknak és vámos legényeknek is bővült a feladatköre. Régi szokás szerint előkelő vendég fogadása esetén őrt álltak a város vezető tisztviselői háza előtt, de ennél kevésbé magasztos feladatokkal is megbízták őket: lényegében bárhol bevetethők voltak, ahol fizikai erőre volt szükség, a földhordástól a baromfifeldolgozásig.⁹⁵ A nagy mennyiségű árucikk beszállítása folytán elsősorban érintett pékek és mészárosok mellett Brassó egyéb kézműveseinek is bőven jutott feladat. A fejedelmi udvar brassói tartózkodása közvetlenül érintette a kovácsokat, szíjgyártókat, kötélverőket, bognárokat, hiszen magától értetődő volt, hogy a város kiszolgálja a fejedelem és kísérete lovainak patkolására, szekereinek, hintajainak és szánjainak javítására vonatkozó igényeket, sőt 1628-ban arra is sor került, hogy a fejedelem értékes lovát hetekig a városban tartatta, ellátásáról, gondozásáról Brassó gondoskodott.⁹⁶ A fejedelem a látogatás közben megsérült használati tárgyait is a helybéliekkel javíttatta.⁹⁷ De elő kellett teremteni a fejedelem által igényelt holmikát is, amelyek megfelelő kezeléséről, csomagolásáról is helyben gondoskodtak.⁹⁸

⁸⁹ kb. 196,25 liter. Bogdán: *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek*, 228.

⁹⁰ A szóban forgó személyek – Hans Hirscher, Daniel Schespurger, Paul Lang, Thomas Schlösser, Hans Valthütter – között gazdag brassóiakat látunk. Felmerül a kérdés, vajon „adósságuk” valóban fizetésképtelenségüknek vagy inkább a városi felvásárlásra apelláló üzleti spekulációnak köszönhető-e.

⁹¹ *Weinlosung, Weinlösung*: Brassó korcsmáltatási jogából fakadó városi adófajta, melyet a városba befelé illetve kifelé fuvarozott bor után fizettek.

⁹² ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 623–624.

⁹³ A vizsgált korszakból a számadáskönyvek alapján ismerjük a fejedelem Tamás és János nevű szakácsait. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22. 372.

⁹⁴ A legalapvetőbb feladat volt a folyamatos vízellátás biztosítása a főzőházban, erre románokat alkalmaztak napidíj ellenében. ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 110.

⁹⁵ Stadthannerechnungen V/21, 437.; V/19, 476.

⁹⁶ ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 568.

⁹⁷ Jellemző az ön- és üvegedények foltoztatása a helyi céhesekkel. ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 567–568.

⁹⁸ A jelen dolgozat keretei között nincs mód arra, hogy teljes terjedelmében bemutassuk a fejedelem rendkívül változatos igényeit. A következő példák azonban jól érzékeltetik azt a sokszínűséget, amit a fejedelmi megbízások jelentettek a városban. 1622-ben ezüst edényeket csomagoltattak (ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 110.), mosónőket alkalmaztak a fejedelem külön kérésére (ANR FB Stadthannenrechnungen V/22, 606.). 1627 februárjában négy tokot készítettek a fejedelem pisztolyai számára (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 313.), valamint – szinte minden fejedelmi látogatás alkalmával – ládákat és edényeket (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 314.). A város a megkövetelt személyzet tekintetében is kiegészítésre szorulhatott, hiszen a vezetés

A rendelkezésre álló források alapján a Brassóba érkező fejedelmi kíséret összetételéről is világos képet alkothatunk, a vendégek létszámáról azonban már nehezebb pontos összegzést adni. Már szó volt róla, hogy a vendégsereget Brassóban szállásonként tartották számon, melyeket az ott ellátott főember neve alapján különböztettek meg egymástól. Ez azonban magában foglalta egyben az illető saját udvartartásához tartozó személyeket is, akár a közvetlen rokonoktól az egyszerű cselédig. A különböző szállásokon kiszolgáltak létszáma ennek megfelelően a csekélyebb rangú udvari emberek 4–6 fős kíséretétől a magasabb méltóságok több tucat főre rúgó kis udvartartásáig terjedhettek.⁹⁹ Mindehhez járult még a brassóiak által egyszerűen csak „*gesindel*” néven emlegetett udvarnép, akiknek létszámát konkrét számok helyett csupán a „sok” vagy „roppant sok” jelzővel jellemezték.

Bethlen Gábor brassói tartózkodása gyakran kapcsolódott országos jelentőségű diplomáciai eseményhez, ennél fogva a fejedelmi udvar aktuális létszámán túlmenően is jelentős vendégsereggel kell számolnunk. Gyakran megtörtént, hogy a fejedelem előreküldte Brassóba előkelő vendégeit, akik néhány nap veszteglésre kényszerültek, mielőtt ő maga is a városba ért volna. Így érkezett 1614. április 1-jén Mehemet aga és 39 fős kísérete a városba, a melléjük rendelt Suky Benedek, Szalánczy István és Székely György társaságában, Brassót pedig csak napokkal a fejedelem távozása után hagyták el. Hasonló volt a helyzet 1622 augusztusában, amikor Bethlen Gábor 4-i bevonulása előtt néhány nappal megkezdődött a fejedelemtől érkező török követség – a János deák kíséretében érkező Musztafa aga, Mehemet és Juszuf csausz, a budai pasa néhány szolgája, továbbá a Keresztesi Pál körül szerveződő portai követség – elszállásolása a városban. S a vendégeskedésnek csak ritkán szakadt vége Bethlen Gábor távoztával. Arra is bőségesen akad ugyanis példa, hogy a távozó fejedelem valamilyen oknál fogva – leggyakrabban betegség vagy magántermészetű ügy miatt – hátrahagyta Brassóban egy vagy több udvari emberét. A számadáskönyvekből az is kiderül, hogy a Bethlen Gábor kíséretében érkezők „naponta ki s be vándoroltak”¹⁰⁰ a városba. Ilyen körülmények között érthető, hogy a fejedelem várható érkezését hírül vevő városvezetés elsődleges törekvése a népes és költséges vendégsereg létszámának leszorítása volt. Különösen Bethlen Gábor uralkodásának első éveire volt jellemző a fejedelem és a városiak között

arra kényszerült, hogy szolgálólányokat kölcsönözzön az iskolamesternétől (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 316). Bethlen Gábor külön számot tartott a brassói szabók szolgáltatásaira, amennyiben több rend ruhát varrtak a fejedelmi udvar számára (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 341. 443.). Emellett román, szász, cigány napszamosokat kellett soron kívül alkalmazni a legkülönbözőbb munkákra a zsákvarrástól a földhordásig (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 430, 438, 567, 584.), fuvarosokat az udvari méltóságok szállítására (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 444–445, 572–574.). A fejedelem 1629-ben aranyos és fehér nyergeket, aranyfüstöt, sátrakat, fürdőkádakat kért, ládáját bőrrel vonatta be Brassóban. A precíz városiak még annak a helybelinek a munkadíját sem felejtették ki a lajstromból, aki Zólyomi Dávidnak segített cipekedni az 1629-es fejedelmi látogatás alkalmával. (ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 472, 475–476.).

⁹⁹ Erre a jelenségre a számadáskönyvek számtalan példával szolgálnak, csupán egyet kiragadva essék szó Kornis Zsigmondról, a fejedelem szállásosztójáról, aki az emlékezetes 1616-os látogatás alkalmával családjával együtt kereste fel Brassót. Ő maga már február 18-án megérkezett hétfős kíséretével, hogy megrendelje Bethlen Gábor számára a szállást, másnap pedig újabb harminc fő csatlakozott hozzá. Úgy tűnik, hogy a Kornis-szálláson tartózkodott felesége és más rokona is, hiszen a számadáskönyvek adataiból kiderül, bár Kornis február 21-én Prázmárra utazott a fejedelemhez, udvartartása Brassóban várta meg, míg 29-én visszatért újabb sereg vendéggel – „*mit ein hauffen gesindel*”. A fejedelmi vendégségen túlmenően, március 2-áig maradtak Brassóban, a szintén feleségével érkező Kamuthy Farkashoz hasonlóan. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20. 612–615. 618.

¹⁰⁰ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 616.

kibontakozó heves vita a létszám felett. Mint már szó volt róla, Bethlen fejedelemsége a százszáz hite szerint pengeélen táncolt 1613–1616 között, uralmát rövid, átmeneti állapotnak gondolhatták, Báthory Gábor városfoglaló emlékezete azonban annál elevenebben élt valamennyi száz alattvalóban. Brassó az első fejedelmi látogatás alkalmával, 1614 áprilisában kétszáz főt engedett be a városba,¹⁰¹ a következő alkalommal, 1616-ban háromszázat.¹⁰² Ezek a számok még a Szeben visszaadását illetően kiadott 1613. decemberi százszáz ultimátum¹⁰³ követelésénél – legfeljebb négyszáz fő – is szigorúbbak voltak. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy 1614-ben még a városba érkező fejedelemnek kijáró üdvölvés is elmaradt,¹⁰⁴ világos képet alkothatunk a fejedelem és a brassóiak közötti fagyos hangulat külső megnyilvánulási formáiról.

A fejedelem befogadása szempontjából is rendkívülinek számított az 1616-os év, amikor a brassóiak ismét megpróbálták korlátozni Bethlen Gábor kíséretének létszámát. A kortárs brassói krónikairók tudósítása szerint a fejedelem ezen felháborodva azonban elhalasztotta brassói tartózkodását, ezzel nem kis kavargást okozva a városban.¹⁰⁵ Bethlen Gábor Fogaras felől érkezett, és Székelyföld felé tartott a székely hadak mustrálása végett, erről pedig február 12-én értesítette Brassót. A városvezetés ilyenkor kötelező meghívását a Johannes Chrestels városbíró vezette küldöttség adta át a fejedelemnek. Bethlen Gábor február 18-án küldte a városba Kornis Zsigmondot és Kamuthy Farkast, hogy hivatalosan is szállást készítsenek az udvarnak. A brassói tanácsnak alapos fejtörést okozhatott a látogatás, hiszen ekkor már a levegőben lógott a Habsburgokkal titkos kapcsolatban álló városgazda, Johannes Benkner elítélése. Ilyen körülmények között, ha lehet, még kockázatosabb vállalkozás volt szembehelyezkedni a fejedelmi akarattal, ám úgy tűnik, Brassó biztos volt a dolgában. A fejedelem mellett február 13-a óta egymást váltották a brassói méltóságok, mégsem sikerült megegyezésre jutni a kényszerűségből felvállalt látogatás körülményeit illetően. Bethlen Gábor már február 19-én eldöntötte, hogy kivonul a Barcaságból, sértetlen Prázmárra utazott, ahová odarendelte Chrestels városbíró is. Mivel továbbra sem sikerült megegyezésre jutni, a fejedelem tovább utazott Székelyföldre, ám ellátásának költségét az egyébként alaposan felkészült Brassóra terhelte. Szakácsát küldte be a városba, aki összeszedett két konyhaszekerre való ételmezt, melyet a brassóiak tizenkét lóval vitettek a fejedelem után Marosvásárhelyre. Bethlen Gábor azonban távollétében is számos udvari emberének eltartását hagyta Brassóra. Ura visszatérteig időzött a városban Szalai László, néven nem nevezett udvari szolgák, doktorok, továbbá Kornis Zsigmond és Kamuthy Farkas családjukkal együtt. Mivel brassói tartózkodása diplomáciai tárgyalásokkal esett egybe, a fejedelem azal is megbízta a várost, hogy „jól traktálják” az ott tartózkodó török és moldvai legátusokat, amíg maga vissza nem tér. Erre március 5-én került sor, kísérete a brassóiak által engedélyezett 200 főnyi gyalogos és 100 főnyi lovas katonából állt.¹⁰⁶ A városban a fennálló

¹⁰¹ *Diarium des Andreas Hegyes. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen V. Chroniken und Tagebücher II. (1392'851)* Brassó, 1909. (a továbbiakban: *Diarium des Andreas Hegyes*. QGSK V.) 494.

¹⁰² *Tagebuch des Petrus Banfy. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen V. Chroniken und Tagebücher II. (1392'851)* Brassó, 1909. (a továbbiakban: *Pertus Bánfy*. QGSK V.) 431.

¹⁰³ A százszáz universitas gyűlésének feltételei Bethlen Gábor szebeni telelése tárgyában. EOE VI. 383–389.

¹⁰⁴ *Diarium des Andreas Hegyes*. QGSK V. 493.

¹⁰⁵ Az esetről részletesen beszámol Petrus Bánfy, illetve Hegyes András naplójában. QGSK V. 431. 542–543.

¹⁰⁶ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 612–615.

hatalmi viszonyok iránti ellenérzés beszédes tanúja az a pletyka, mely rettegésben tartotta a várost. Eszerint március 1-jén egy szolgálólánynál olyan levelet találtak, amely leleplezi a magyarok és székelyek Brassó elfoglalására és felprédálására irányuló terveit.¹⁰⁷ Nem maradt fenn semmilyen adat, ami alátámasztaná ezt a feltételezést, ám az adott helyzetben a Prázmárra rendelt székely mustra kellő nyomatékot adhatott a rémhírnek.

Miután a város vendéglátói kötelezettségei közé tartozott a jelenlévő tisztségviselők rangjukhoz méltó megajándékozása, a városgazda a látogatás költségeihez kapcsolódóan pontos kimutatást készített az ajándékokról és a megajándékozottakról. Az ajándéklisták tulajdonképpen az erdélyi állami méltóságviselők, illetve a fejedelmi udvar tömör lenyomatát jelenítik meg, hiszen a fejedelem és felesége mellett szerepel számos jelentős és kevésbé jelentős udvari személy a gubernátortól az udvari bejáróig.¹⁰⁸ A pozíció jelentősége az ajándékozott holmi értékében is kifejezésre jutott. A fejedelmi pár ezüst nürnbergi kelyheket, illetve mosdótálakat, kannákat kapott 100–200 forint értékben, a legmagasabb rangúak – a kancellár, Bethlen István az éppen aktuális pozíciójától függetlenül, Zólyomi Dávid az adott időszakban betöltött hivatalához mérten – 1 vagy 2 perzsa szőnyeget 25–60 forint értékben, a ranglétra alacsonyabb fokán állóknak – udvari kapitányoknak, bejáróknak – pedig brassói posztót, prémeket vagy csizmát ajándékoztak. A fejedelmi kíséret csekélyebb jelentőségű szolgálatttevői – ezúttal „*lumpen gesindel*”, vagyis mihaszna csőcselék néven említve – között készpénzt osztottak ki, melynek összértéke 40–50 forint közötti összeget képviselt.¹⁰⁹ Egy-egy fejedelmi látogatás alkalmával tehát a jelenlévők létszámától függően

¹⁰⁷ Petrus Banfi. QGSK V. 431.

¹⁰⁸ A fennmaradt ajándéklisták alapján a fejedelmen és feleségén kívül megajándékozottak névsora: 1614-ben Bethlen István, Rhédey Pál főkamara, Péchy Simon kancellár, Bölöni Gáspár fejedelmi titkár, a fejedelem sáfárjai, szállásosztója, konyhamestere, ajtónállói, illetve a Portára induló török és magyar urak (ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 664–664.). 1616-ban ismét a kancellár, Tököly István, Marco vajda, Bethlen Farkas, a funkcióját tekintve ismeretlen Kelemen mester, a fejedelem sáfárjai, ajtónállói, konyhamestere, szállásosztója, kengyelfutói, gyaloghadnagyai, illetve Deli Kozma és egy bizonyos Anschina (?) (ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 626.). 1627 februárjában a kancellár, Mikó Ferenc, Balling János fogarasi kapitány, Beldi István, Dániel Mihály udvarmester, Macskássy Ferenc, Balássi Ferenc, Várkonyi pohárnok, a fejedelemné udvarmestere és prefektusa, a „*Kusch Graff*”, azaz ifjabb Bethlen István, a fejedelem udvarnépét irányító Bíró Mihály, Nagy Pál udvari kapitány, Bojár Simon és Kemény János „bejárók” (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 324–325.). Kivételt képez az 1627 augusztusi látogatás, ekkor az udvart fuvarozó óvárosiak fizetési listája árulkodik a vendégek kilétéről: ifjabb Bethlen István, Petneházy, Kornis Zsigmond, Bélaváry, a kancellár, Zólyomi Dávid, Mikes, Mikó (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 444–445.). 1628-ban: a kancellár, Zólyomi Dávid, Balássi Ferenc, Dániel Mihály „*der Bethlenische Hundt*”, Macskássy, Kékedy Zsigmond főudvarmester, valamint Nagy Pál (ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 571.). 1629-ben: Mikó, a kancellár, Bethlen István, Kornis Zsigmond, Zólyomi Dávid, Kékedy Zsigmond, Bethlen Péter, Macskássy Ferenc, Dániel Mihály, Balássi Ferenc, Nagy Pál, Török János, a fejedelem asztalnokai és bejárói, szállásosztója, valamint Nagy Benedek (ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 477–479.).

¹⁰⁹ Úgy tűnik, az ajándékozott holmik értéke rendkívülinek mondható nemcsak Brassóban, hanem a hasonló teljesítményt nyújtó jelentősebb szász városok vonatkozásában is. Beszédes tény, hogy a fejedelem magyarországi fővárosa, Kassa jóval szerényebb mértékben „tisztelte meg” Bethlen Gábor: a kassai városi jegyzőkönyvek tanúsága szerint csupán a fejedelem kapott értékes kelyhet a látogatás során, a környezetéhez tartozók pozíciójuknak megfelelő értéket képviselő élelmiszer ajándékokban – vágni való borjú, ökör, bárány és bor, takarmány a lovaknak stb. – részesültek. Vö.: Dr. Kerekes György: *Bethlen Gábor fejedelem Kassán. 1619–1629*. Kassa, 1943. 29–32.

csupán az ajándékok költsége ezer forintos nagyságrendet képviselt.¹¹⁰ Ennek ellenére arra is volt példa, hogy a fejedelem kevesellte a bemutatott értéktárgyakat. Így történt az emlékeztető 1616-os látogatás alkalmával, amikor a fejedelmi sereg létszámáról folytatott vitán túlmenően a kelletlen ajándékok csekély száma is hozzájárult az egyébként sem felhőtlen hangulat további romlásához.¹¹¹

Bethlen Gábor udvarában különleges figyelemnek örvendtek a művészetek és tudományok avatott képviselői. A korszak egyéb elbeszélő forrásain túlmenően a szász krónikások is beszámolnak erről. Különösen érdekesek Georg Kraus segesvári jegyző megjegyzései a fejedelmi udvarban alkalmazott muzsikusokra vonatkozóan, akik ráadásul a szász elitbe házasodtak be, és Besztercén, Szebenben, Brassóban telepedtek le.¹¹² Rajtuk kívül még számos udvari muzsikust ismerünk a hangszeres zene és az énekművészet területéről, akik a német területeken túlmenően Lengyelországból, Csehországból, Franciaországból, Itáliából érkeztek Erdélybe.¹¹³ Az udvartörténeti kutatások megoldatlan problémáját jelenti azonban, hogyan tagozódtak be az említett művészek és tudósok az udvari hierarchiába. A brassói források adalékként szolgálhatnak a kérdés eldöntése során, amennyiben arra következtethetünk belőlük, hogy a kérdéses személyek teljesen különálló csoportot alkottak az udvaroncok között. A számadáskönyvek kivált a fejedelem orvosairól, diákjairól és különféle muzsikusairól nyilatkoznak, egészen pontosan arról a kivételes bánásmódról, amelyben a fejedelem parancsára a helybeliek részesítették őket. Áruklodó adat, hogy az ajándéklisták nem tesznek említést róluk, és azt sem tapasztaljuk, hogy a fejedelmi udvar vezető méltóságaihoz hasonlóan önálló kis udvartartással szállásolnák el őket. A számadáskönyvek mégis arra engednek következtetni, hogy a fejedelemnek különös gondja volt rájuk, hiszen parancsa szerint az udvar többi szereplőjétől világosan megkülönböztetve kezelték őket. A fejedelmi kegynek köszönhető figyelmes bánásmód élesen megkülönbözteti őket az udvari szolgálok – *gesindel* – hadától is. Nem vitás azonban, hogy a művészek, tudósok megbecsült udvari pozíciójuk ellenére is elhatárolódtak az erdélyi udvari emberektől. Feltűnő kivállásuk oka az „úri környezetől” eltérő társadalmi helyzetük mellett talán külföldi származásukban is keresendő – a nyelvi és kulturális akadályok az esetek többségében olyannyira áthághatatlanak bizonyultak, hogy jó részük nem is maradt Erdélyben a fejedelmi megbízatás lejárta után. Kivételt ez alól éppen azok a német anyanyelvű mesterek képeztek, akik otthonra leltek szász „rokonaik” körében. A művészek és a bejárók különös státusára utal még az a tény, hogy Bethlen Gábor két lantos gyermeket is – Konrad és Dietrich – tartott maga mellett, akik vélhetően Brandenburgi Katalinnal érkeztek az országba, s zenész mesterségük mellett egyben az asszonyház bejárói voltak.¹¹⁴ Sajnos a Bethlen Gá-

¹¹⁰ Az összeg látványosan megemelkedett Bethlen Gábor uralkodásának végére: 1614-ben 360,87 forint, 1616-ban 159, 1 forint, bár nem tüntették fel a fejedelem nürnbergi kelyhének értékét, ami pedig megduplázhatta az összeget, 1627-ben 927, 02 forint, 1628-ban 643,32 forint, 1629-ben pedig 807,31 forint.

¹¹¹ Petrus Banfi. 431.

¹¹² Johannes Preussinger orgonista Besztercén, Johannes Thosselius bécsi kórlista Szebenben, Michael Hermann orgonista Brassóban telepedett le. Utóbbi éppen az 1626-os fejedelmi látogatást követően került a városba, ahol később a városbírói tisztségig emelkedett. Kraus: *Erdélyi krónika*, 104. Szebenben telepedett le Bethlen kedvelt „muzsikása”, a német földről származó Virginás György is. *Levelek*, 64.; Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*. Budapest, 1887. 33.

¹¹³ Király Péter: *Külföldi zenészek a XVII. századi fejedelmi udvarban és hatásuk*. Erdélyi Múzeum, 56. köt. (1994) 1. sz. 2–5. <http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro>. Letöltés időpontja: 2009. szeptember 10. (a továbbiakban: Király Péter: *Külföldi zenészek*)

¹¹⁴ Királyi: *Külföldi zenészek*, uo.

bor udvarához tartozó muzsikusok létszámáról hallgatnak a brassói források. Csupán Báthory Gábor uralkodásáról ismerünk hasonló adatokat, akinek környezetében megközelítőleg 17 fő lehetett jelen ilyen minőségben,¹¹⁵ valószínűleg utóda mellett is hasonló létszámban kereshetjük a zene mestereit.

Bethlen Gábor tudomány- és művészetpártolása közismert tény a magyar történetírásban. A tehetséges fiatalok taníttatása, felkarolása a kezdetektől fogva megjelenik a fejedelem művelődéspolitikájában. Bethlen Gábor uralkodása kezdetén évente két-két diákot taníttatott külhoni akadémiákon, ez a szám uralkodása végére többszöröződött.¹¹⁶ A városi számadáskönyvek Bethlen Gábor uralkodására vonatkozóan 1621-ben regisztrálták először a „király diákjait”, akiket augusztus 4-én csekély élelemmel láttak el. Szeptember 7-én két további külföldi diákról tesznek említést, akiket a garázdálkodó katonák fogságából mentettek ki. Sajnálatos módon a városgazda csak ritkán tartotta érdemesnek nevüket feljegyezni, figyelme csupán az uralkodó parancsára teljesített szolgáltatásokra és azok költségeire terjedt ki.¹¹⁷ 1623 júliusában Brassó szállásolta el a Fogarasban tartózkodó fejedelem udvarának egy részét, így udvari orvosát és muzsikusait, Kobzos Tamást és az irányítása alatt álló 4 főt.¹¹⁸ Hasonló volt a helyzet 1625 márciusában, amikor a fejedelem orvosán kívül trombitásait is Brassóban helyezte el, szeptemberben pedig fejedelmi ajánlólevél biztosította a brassói ellátást és fuvarozást néhány diák számára.¹¹⁹ 1626 áprilisában a Székelyföldön tartózkodó fejedelemhez utazó diákokat látták el, valamint májusban visszafelé utazó zsidó orvosát.¹²⁰ 1627-től a fejedelem brassói látogatásai során mindvégig megtaláljuk a magyar és német muzsikusokat, valamint doktorokat a vendégek listáján,¹²¹ 1629 júniusában még arra is példát találunk, hogy a fejedelem Brassóban kezelési idő, beteg muzsikusát.¹²² Tudománytörténeti érdekességet képvisel az az újonnan felfogadott talján doktor, aki 1629. március 12–15. között tartózkodott Brassóban fejedelmi megbízásból. Az orvos nagy becsben állhatott, hiszen a fejedelem saját hintáján érkezett, és rá vonatkozóan a fejedelem azt parancsolta, „tisztességesen traktálják a városban”.¹²³ Ez a személy talán Jacobus Carlo doktorral egyezik meg, aki júniusban időzött a fejedelem megbízásából Brassóban. Ebben az időpontban a fejedelem fürdőmesterét és muzsikusait is itt szállásolták el, ismét csak Bethlen Gábor fogarasi tartózkodásához kötődően.¹²⁴ Visszatérve a diákságra, az adatokat összevetve arra a meglepő következtetésre jutunk, hogy a városi tisztviselők napi-díjához hasonlóan a diákok élelmezését is egy bizonyos nagyságrendi sávhoz kötötték, aminek értelmében mindegyikükre általában 20–25, legfeljebb 26 dénárnyi bort és kenyeret költöttek, ami gyakorlatilag egy közrendű szolgálattelvő – kengyelfutó vagy ajtónálló – ellátmányának felelt meg. A muzsikusok ellátása hasonló nagyságrendet képviselt, a dokto-

¹¹⁵ Jeney–Tóth: *Báthory Gábor udvara*, 147.

¹¹⁶ „Mi is immár amíg élünk, annuatim két-két ifjat akarunk az odafel való Academiákba bocsátani tanolásnak okáért. Reméljük ezután többülni az tudós ifjakat.” Bethlen Gábor Alvinczi Péterhez. Gyulafehérvár, 1615. augusztus 14. *Levelek*, 66.; Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor és a kassai pap*. Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Monográfiák XIII. Budapest, 1880. 3–5.

¹¹⁷ ANR FB Stadthannenrechnungen V/22. 1051. 1066.

¹¹⁸ ANR FB Stadthannenrechnungen V/22. 339.

¹¹⁹ ANR FB Stadthannenrechnungen V/22. 752. 914.

¹²⁰ ANR FB Stadthannenrechnungen V/23. 77. 86.

¹²¹ ANR FB Stadthannenrechnungen V/21. 415. 742.

¹²² ANR FB Stadthannenrechnungen V/19. 562.

¹²³ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19. 507.

¹²⁴ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19. 564.

rok tekintetében azonban már lényegesen bőkezűbb volt a város: rájuk másfél-két forint körüli összegben áldoztak naponta, ezáltal is érzékeltetve a pozíció súlyát a fejedelmi udvarban.

A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy a fejedelmi látogatással kapcsolatos kötelezettségek nem értek véget akkor, amikor Bethlen Gábor elhagyta Brassó falait. Nincs olyan esztendő a vizsgált időszakban, hogy ne kellett volna a fejedelem valamilyen utólagos megbízásának eleget tenni. A hátrahagyott udvari emberek jóltartásán túlmenően főként a fejedelem és kísérete igény szerinti szállításáról, vezetéséről kellett gondoskodni.¹²⁵ A fejedelem a helyi ellátás színvonalától függően gyakran rendelt élelmiszereket, használati tárgyakat vagy akár nélkülözött mesterembereket, ötvösöket, kovácsokat, szabókat maga után.¹²⁶ Hasonló helyzet alakult ki akkor is, amikor a fejedelem nem szállt meg ugyan Brassóban, ám a közelben – Székelyföldön vagy Fogarasban – tartózkodott. Erre évente akár több alkalommal is sor kerülhetett, attól függően, hogy feladatai Erdély mely részére szolgálták. Ilyen esetekben – ha csökkentett ráfordítás mellett is – a fejedelem legszűkebb környezete elszállásolásán kívül ugyanazon funkciók jelennek meg a brassói szolgáltatások terén. A fejedelem ekkor is folyamatos kapcsolatban állt Brassóval a mellé delegált városi vezetők révén, valamint saját emberei is gyakran jelentek meg a városban, már csak a fejedelem igényeinek közlése végett is. Bethlen Gábor ugyanis fogarasi vagy székelyföldi tartózkodása idején is nagy mennyiségben rendelt a fentebb már említett élelmiszerekből, használati cikkekből, és gyakran vette igénybe a brassói mesterek munkáját. Bizonyos esetekben azt is megkövetelte a várostól, hogy elszállásolják a környezetéhez tartozó urakat, illetve szolgálattevőket. Mivel a fejedelem által igényelt szolgáltatások összetétele és minősége nem különbözött lényegesen azokétól, amelyeket brassói látogatások alkalmával vett igénybe, ezek részletes bemutatását itt nem tartom feltétlenül szükségesnek. A szolgáltatások mértékére vonatkozóan viszont érdemes utalni arra, hogy ezen költségek elszórta jelennek meg a városi számadáskönyvekben, értékük pedig rendkívül széles skálán mozog, néhány hordó körtétől a Brandenburgi Katalin agarainak készítettett ezüst nyakörveken át a fejedelmi kíséret számára konyhaszekerekre szállított nagy mennyiségű élelmiszorig. Mindezen körülmények csaknem lehetetlenné teszik a Brassó vidékén tartózkodó fejedelem számára biztosított szolgáltatások rendszerezett ábrázolását. Bethlen Gábor személyének és udvarának kiszolgálására vonatkozóan tehát azt a fent bemutatott adatcsoportot tartom elsődleges fontosságúnak, amely közvetlenül kötődik a fejedelem személyes brassói jelenlétéhez.

Mindent összevetve felmerül a kérdés, vajon mennyit is költött a város Bethlen Gábor egy-egy látogatása során. A kiadások elszört felvezetése a számadáskönyvekben nem teszi lehetővé a tökéletes pontosságot, csupán becsülhetjük a felmerülő összköltség nagyságrendjét: a tisztelgő ajándékokat is beszámítva Brassó alkalmanként körülbelül 1000–1600 forintot költött a fejedelem és udvara ellátására.¹²⁷ Azt is megfigyelhetjük, hogy ez az összeg a vizsgált korszak vége felé emelkedő tendenciát mutat, melynek magyarázatát a javuló gazdasági helyzetben, Brassó pozíciójának stabilizálódásában, erőforrásainak maximális

¹²⁵ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 366.; V/21, 572–574.

¹²⁶ ANR FB Stadthannenrechnungen V/21, 341. 517. 628.; V/22, 609. A fejedelem rendeletei között olykor egészen meglepőeket is találunk: 1629-ben például asztalos munkákat rendelt brassói mesterektől Fogarasban, melyek között 18 festmény bekeretezése szerepelt. ANR FB Stadthannenrechnungen V/19, 590.

¹²⁷ Összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy a várost terhelő hadászati kötelezettségek – katonaillesztés, beszállítások – költsége a számadáskönyvek adatai alapján 1300–1500 forint körül mozgott fejedelmi hadjárat esetén.

kiaknázásában kereshetjük, ez utóbbi körülmény pedig nem utolsósorban a Bethlen Gáborral kötött alkuknak köszönhető.¹²⁸ Elegendő forrás hiányában nyitott kérdés marad azonban, vajon a fejedelem megtérítette-e a felmerült költségeket, és ha igen, milyen mértékben. Bethlen Gábor regnálásának jellemző tendenciáiból kiindulva a térítések valószínűleg minimálisak lehettek, jóllehet tekintetbe kell venni, a szászok élhettek azzal a lehetőséggel, hogy a felmerülő költségeiket beszámíttassák éves adójukba. Hogy ez megtörtént-e, egyáltalán milyen tételeket fogadtak el a fejedelmi intézők, nem tudhatjuk. A visszatérítés valószínűségét mindenesetre mérsékli az a tény, hogy az uralkodó befogadása a középkortól fogva kiemelt jelentőségű kötelezettségként értelmezendő Szászföldön, hiszen a többi hasonló tehervállalás ellenpontjaként a szász közösségek – így Brassó is – jelentős kiváltságokban részesültek. Főlegesen volna hangsúlyozni, mekkora jelentősége volt e kettős pilléren nyugvó rendszernek a középkori autonómiájához foggal-körömmel ragaszkodó Szászföld életében. Annyit azonban megjegyezhetünk, a Bethlen Gábor uralkodása idején uralkodó viszonyok tükrében már jelentős változások figyelhetők meg az uralkodó és a privilegiált közösség viszonyában. A fejedelem befogadásának kérdése Brassóban különösen jó példa arra, hogyan kísérelte meg a központi hatalom szétfeszíteni, de legalábbis a külsőségek fenntartása mellett új tartalommal megtölteni a szász rendi kiváltságok idejétmúlt kereteit a kora újkori Erdélyben. A fejedelem regnálásának ezen aprócska összetevője arra is felhívja a figyelmünket, hogy Bethlen Gábor ésszerű kompromisszumok és megfontolt döntések révén sikerrel ütött rést a szász náció rendi bástyáin, s bár e téren a nyílt színen talán kevésbé volt sikeres – gondoljunk a három rendi nemzet uniójára irányuló tárgyalások kudarcaira –, a háttérben képes volt keresztülvinni akaratát a legelszántabb szász közösségekkel szemben is. Végezetül pedig ne feledkezzünk meg arról, hogy a fejedelmi hatalom és a Szász *Universitas* kötelékébe tartozó Brassó viszonyának megismerésén túl a fejedelmi látogatások krónikája hasznos ismeretekkel szolgál e jellegzetes erdélyi közösség életére vonatkozóan is. A számadáskönyvek lapjain megelevenedő 17. századi alakok, a feltárolt városi élet, a hétköznapok és ünnepek a mai ember számára is megragadható valósága egyaránt hozzájárulnak e sajátos korszak mind teljesebb megismeréséhez.

¹²⁸ Mindössze két jelentősebb példát kiragadva: Brassó jövedelmeinek jelentős részét érintette a töröcsvári vám árendájának vissza-visszatérő kérdése, melyet a fejedelemmel folytatott hosszas tárgyalásokat – és bőséges anyagi források megnyitását – követően sikerült megtartania. Említendő továbbá a brassói céheseket és kereskedőket egyaránt érintő limitációk túllépése a városban, amit szintén a fejedelem jóindulatának megnyerésével sikerült eltusolni. Mindezek csupán egy-egy szelét jelentik meg annak az ésszerű alkukra és kompromisszumokra épülő viszonyoknak, amely az uralkodót és országa egyik legtehetősebb közösségét egymáshoz kapcsolta.

ZSUZSANNA CZIRÁKI

*Gábor Bethlen's visit in Brassó
as reflected in the financial registers of the city*

The paper discusses one of the most notable periods in the history of the Principality of Transylvania: the reign of Gábor Bethlen. Unusually, however, the focus is not on questions of political history, warfare or diplomacy but rather on an everyday event from the era of the Transylvanian princes, the reception of the Transylvanian ruler – in our case Gábor Bethlen – in one of the most important towns of his country, Brassó. As an organic part of the princely services weighing on the Saxon towns, the prince's visit was a fundamental component in the relationship between the Saxon communities and the prince. Accordingly, the details of the event can cast light on the actual relationship between the princely power and the Transylvanian Saxon communities. Moreover, this can augment our knowledge about the history, economic conditions and the life of the Saxon autonomy, and even about the town and court hierarchy of the era.

The study is based on a specific group of sources, the financial registers of the city *villicus* (city officer responsible for the financials of the community), which are available from the years 1613–1617 and 1620–1629. On the basis of the entries and comments, we can draw a detailed and colorful picture of this extraordinary event: the visit of the prince. We learn about the ceremonial framework for the distinguished guest's stay in Brassó, the organizational tasks the city needed to carry out as well as the town management mechanisms working in the background, and we can also have a glimpse of the eating habits in contemporary Brassó and the way of life of the locals. The data reveal such details that provide further additions to our knowledge about the relationship of the prince and the privileged Saxon community, and bring us closer to understanding the everyday life of a 17th-century Central Eastern European municipal community.